

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

Fatma ALBAYRAK*

Öz: Dillerini kaybetme tehlikesindeki iki dilli Türk dili konuşurlarının yaşam alanlarından biri olan Moğolistan'da, Kazaklar, Hotonlar, Tuvalar ve onların bir kolu kabul edilen Dubalar yaşamlarını sürdürmektedir. Bu çalışma Moğolistan'da Türk dili mirasçıları olan bu halkların tarihî süreçte geçiş dönemlerini ortaya koyarak genç kuşağın ana dili eğitimleri üzerine yapılan çalışmaları sunma amacıyla, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması türünde tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında Moğolistan bölgesindeki iki dilli Türk dili konuşurlarının yaşam alanları ziyaret edilmiş, kaynak kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiş, bu halklara dair kaydedilen bilgiler derlenmiştir. Araştırmada, Moğolistan'da yaşayan iki dilli Türk dili konuşurlarının ana dili edinimleri ve kullanımları için ülkenin dil politikalarının destekleyici olduğu, zaman zaman miras dil kullanımını destekleyici eğitimler düzenlendiği, çeşitli özel kurumlar ve devlet kurumlarınca miras dil kullanımına yönelik materyal geliştirildiği tespit edilmiştir. Ancak miras dil kullanımının özellikle nüfusun nispeten daha az olduğu gruplarda hızla azalırken dil değiştiriminin hızla arttığı, dolayısıyla bu dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olma durumlarına etkili bir çözüm sunulmadığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: İki dillilik, Moğolistan'daki Türk dili konuşurları, Kazaklar, Tuvalar, Dubalar, Hotonlar, miras dil kullanımı, tehlikedeki Türk dilleri.

Mother Tongue Education of Bilingual Turkish Language Speakers Living in Mongolia in The Context Of Language Policies

Abstract: Mongolia is considered to be one of the living areas of bilingual Turkish speakers who are in danger of losing their language and Kazakhs, Hotons, Tuvas and Dukbas, who are considered a branch of them, continue their lives there. The current study was designed as a case study, one of the qualitative research methods, in order to keep their mother tongue alive by revealing the transition periods of these peoples, who are the heirs of the Turkish language in Mongolia, and to present the studies on the mother tongue education of the young generation. Within the scope of the research, the living areas of bilingual Turkic speakers in the Mongolia region were visited, interviews were conducted with the source people, and the recorded data about these peoples was compiled. The study revealed that the language policies of the country support the mother tongue acquisition and carry out a number of trainings on the mother tongue use of the bilingual Turkish speakers living in Mongolia, and materials are developed for the use of heritage language by various private and state institutions. However, it was concluded that while the use of heritage languages rapidly decreases, especially in groups with a relatively small population, language change drastically increases, therefore these policies are considered to be ineffective to prevent the extinction of these languages.

Keywords: Bilingualism, Turkic speakers in Mongolia, Kazakhs, Tuvas, Dukbas, Hotons, heritage language use, endangered Turkic languages.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. İstanbul /TÜRKİYE. E-posta: fatma.albayrak@medeniyet.edu.tr / ORCID ID: 0000-0003-1199-4621.

Giriş

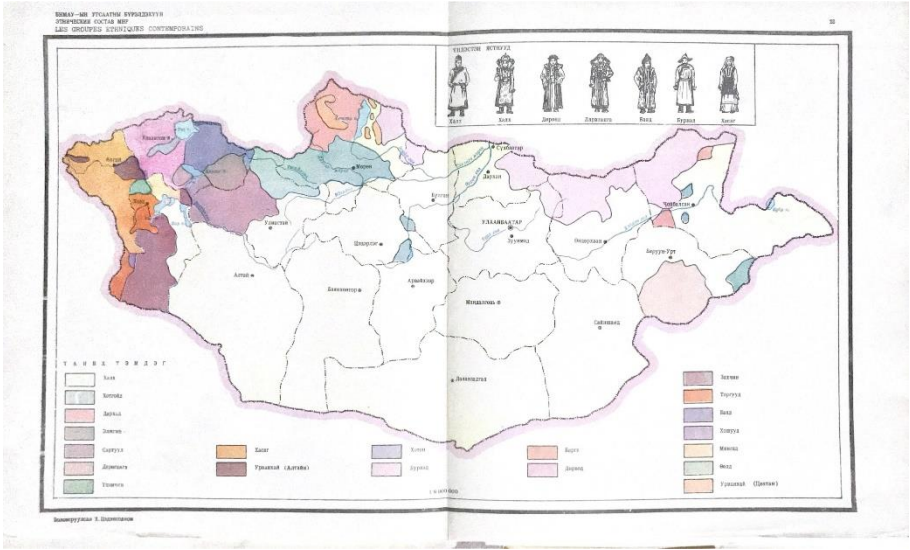
Bireylerin doğdukları andan itibaren edinmeye başladıkları dil *ana dili* olmakla birlikte ikinci bir dili eş yahut yakın zamanlı edinme durumları için kullanılan *iki dillilik* (*bilingualism*), dilbilimcilerin incelediği şekliyle bireysel olabileceği gibi, sosyolengüistik ve dil antropolojisi alanında çalışmalar yapan araştırmacılarca grup boyutunda ele alınabilmektedir (Mackey, 1962). Halk iki dilliliğinde bireyler, genellikle ana dillerinin dışındaki başka bir dilde konuşan insanlarla pratik temaslara girmek zorunda kalan ve çoğunlukla dilsel bir azınlıkta bulunan gruptan gelen kişilerdir (Skutnabb-Kangas, 2007 [1981/1984]: 97). Çok dilli ve kültürlü dünya düzeninin bir parçası olarak geçmişten günümüze dünya toplumları, iki dilli vatandaşları için çeşitli dil politikaları geliştirmiş olsa da özellikle nüfusu az olanların ana dilleri, zaman içerisinde unutulması, kullanımdan düşmesi yahut konuşur sayısının kalmaması gibi sebeplerle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum dillerin ölümü ile de sonuçlanabilmektedir. Bu bağlamda dillerin aktarım yoluyla genç nesiller aracılığıyla yaşatılması öne çıkmaktadır. Dünya dillerini yok olma sürecine götüren etkenler ile ilgili olarak özellikle vurgulanan husus, bir dilin yaşatılmasını sağlayacak genç nesil tarafından öğrenilmesi ve konuşulmasının önemidir (Krauss, 1992: 5-6). Diller, evde anne baba ya da bakımı üstlenen başkaları tarafından çocuklara doğal yollarla aktarılmaktan çıktıklarında tehlike altına girmiş olurlar (Nettle ve Romanie, 2002). “Dil ölümünün ve dil kaymasının nedenleri her zaman toplumsal nitelikte olmuştur. Diller artık yeni nesillere aktarılmadığında ölür. Asimetrik ortamlarda sosyal olarak güçlü kodların kullanımı, daha zayıf kodları tehdit etme, işlevsel alanlarını azaltma ve böylece onları marjinalleştirme eğilimindedir. Bu, bakım çabalarının azalmasına, dilsel yetkinliğin azalmasına ve son olarak daha güçlü koda geçişe yol açmıştır” (Johanson, 2021: 175-176). Dil ölümünde kuşaklar arası dil aktarımının yanı sıra konuşurların kesin sayısı, konuşurların toplam nüfusa oranları, dil kullanımı alanlarındaki değişimler, dillerin eğitimi, resmî ve kurumsal politikalar, konuşurların kendi dillerine yönelik tutumlar ve dillerin belgelenmesinin miktarı ve kalitesi gibi etkenler de söz konusudur (Cengiz, 2016).

Bazı durumlarda, azınlık grup dinamiklerinden bağımsız olarak, kültürleşme yönelimleri ve özellikle göçlerle büyüyen toplumlarda ev sahibi toplumların dil politikaları, azınlık gruplarının dil kullanım durumları üzerinde etkiye sahiptir. Nitekim dil planlaması, devlet dil politikalarının azınlık gruplarda gözlemlenen miras dil sürdürümü veya dil kaymaları üzerinde sıklıkla etkili olduğunu göstermektedir (Cooper 1989; Yağmur ve Kroon 2003; Yağmur ve Kroon, 2006; Yağmur, 2009). Dil politikaları geliştirilirken dilin desteklenmesi ve canlandırılmasına ilişkin; resmî devlet politikası, farkındalığın artırılması ve halk desteği, toplumsal statü, konuşurların güvenini artırma, dildeki okur-yazarlık seviyesi, kullanım alanının genişletilmesi, bazı gelenek ve pratiklerin canlandırılması, günlük yaşam için hangi seviyeye ihtiyaç duyulduğu, eğitim dili açısından yeri, ev içindeki kullanım, tarihî gelişim gibi değişkenlerin dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir (TCHOLP, 2012: 119’dan akt. Auyeskan, 2021a). Devletler, toplum içerisinde çeşitli dillerin kullanımı konusunda, herhangi bir rasyonalizasyon biçimi izlememişlerse veya sosyal ve politik koşulların azınlık topluluklarının dil haklarını tanıması durumunda, bu devletlerin çok dilli rejimlere sahip oldukları söylenir. Farklı dil sayılarına sahip çok dilli rejimlerin farklı biçimleri vardır. Örneğin, Hindistan’da 3 artı/eksi 1 dil rejiminden söz edilebilir. Farklı alanlarda farklı amaçlar için farklı diller kullanılmaktadır. Devlet işleri için kullanılan Hintçe, yüksek

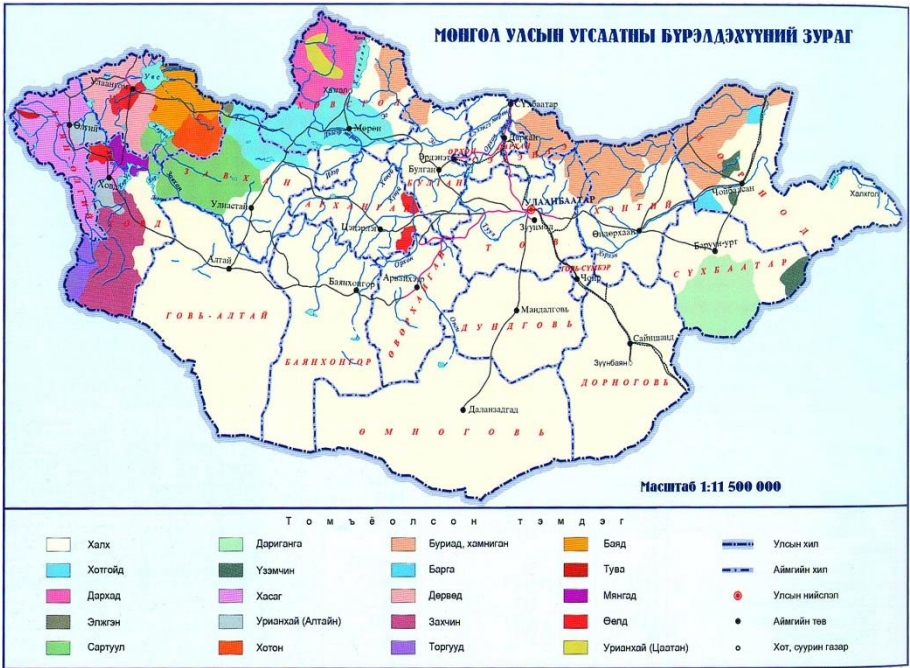
kamu hizmetleri ve büyük işletmeler için kullanılan İngilizce ve eyalet dilleri. Ayrıca, yerel alanda ve belirli bir grup içinde iletişim için ek bir dil kullanılır. Ayrıca, ana diline ek olarak başka bir yasallaştırılmış dilin kullanıldığı 2 artı/eksi 1 rejimi de vardır. Örneğin, İspanyolca (Baskça, Katalanca ile) veya Rusça (federal cumhuriyetlerde bir veya iki resmi dil ve çeşitli azınlık dilleri). Bunların haricinde bazı çok dilli bağlamlarda, azınlık grup üyelerinin ana dilleri, bölgesel dil de değildir. Bu tür konuşmacılar genellikle üç dillidir. Örneğin, Hollanda Friesland bölgesinde, Türkçe konuşurları Felemenkçe, Frizce ve Türkçe üç dilli olabilir. Ancak Türkçenin devlet nezdinde herhangi bir statüsü yoktur (Laitin, 2000: 142-155'ten akt. Yağmur ve Extra, 2011). Günümüz itibarıyla dünya toplumlarının gelişim hedefleriyle birlikte insani temel hak ve özgürlükleri güvence altına alma çalışmaları devam etmektedir. Bu hususta dikkate değer görüşlerden biri 'doğru olanı tartışmaya gerek olmadığı, ana dilini korumak ve geliştirmenin temel bir dilsel insan hakkı olduğu'dur (May, 2008; Skutnabb-Kangas, 1995: 7). Dillerin nesiller aracılığıyla aktarımı meselesinde bahsi geçen etkenler nedeniyle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan diller için *tehlakedeki diller* terimi kullanılmaya başlanmıştır. 1992 yılında Quebec'te düzenlenen Uluslararası Dilbilim Kongresinde dilbilimciler tarafından vurgulanan dil ölümleri ve UNESCO'nun göreve çağırılması üzerine 1993 yılında *Tehlikedeki Diller Projesi* hayata geçirilmiştir (Crystal 2000). Dünya üzerinde varlığını sürdüren dillerin tehlikede olup olmadığını belirlemek amacıyla konuşur sayısını, grubun ait olduğu topluluğunun genel nüfusa oranını, dilin ihtiyaç duyulduğu ve kullanıldığı alanları dikkate alan UNESCO, tehlikedeki dilleri, 5 kategoride *savunmasız, kesinlikle tehlikede, ciddi şekilde tehlike altında, kritik olarak tehlikede, nesli tükenmiş* olarak tasnif eder.

Moğolistan'ın Dil Politikası ve Moğolistan'da Yaşayan Türk Dili Konuşurları

Günümüzde coğrafi olarak oldukça geniş bir bölgeye dağılmış hâlde olan Türk dili konuşurlarının bir bölümünün çok uluslu devlet yapıları çatısı altında iki dilli olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bunlar arasında yer alan "Türk dili konuşurları (Türk soylular / Türk dilliler / Türk Akriba Topluluklar / Türk lehçe ve şivelerini konuşanlar / Türk dünyası halkları)" genel olarak; bağımsız devletlere (Türki cumhuriyetler) mensup Türk soylu halklar, bir devletin farklı etnik gruplara ait vatandaşı olarak yaşayan Türk dili konuşurları ile federal yapıdaki devletlere bağlı özerk cumhuriyetlere mensup Türk dili konuşurlarından oluşmaktadır. Moğolistan coğrafyası da tarihin eski dönemlerinden beri başta Türk ve Moğol halkları olmak üzere pek çok konargöçere ev sahipliği yapmıştır. Her ne kadar siyasi ve iktisadi sebepler başta olmak üzere Türk soylu boylar genel itibarıyla XIII. Yüzyıla kadar Moğolistan'ı terk etmiş olsalar da bazı Türk toplulukları Moğolistan'da yaşamaya devam etmişlerdir (Kalan, 2021: 172; Gül, 2013: 2815-2824). Ancak günümüzde bunların çoğunluğu dillerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Moğol araştırmacı B. Rinçen'in editörlüğünde 1979 yılında Ulaanbaatar'da yayınlanan *Mongol Ard Ulsın Ugsaatnı Sudlal Helniy Şinjleliyn Atlas 1 (Moğolistan Etnoloji ve Dilbilimi Atlası)*'nda yer verilen çeşitli haritalarda, tarihin en eski dönemlerinden itibaren Moğolistan'da yaşamış olan Hun, Türk, Uygur, Juan-Juan, Sien-pi, Kırgız Kağanlığı... gibi dönemlerdeki halklar ile yakın tarihte varlığını sürdüren halkların geçiş dönemleri ve yaşam alanları sunulmuştur (Rinçen, 1979):

Resim 1. Moğolistan Etnoloji ve Dilbilimi Atlası'nda ülkede yaşayan etnik gruplar (Rinçen, 1979: 23)

Resim 2. Güncel Moğolistan Haritasında ülkede yaşayan etnik gruplar

(<https://mongoltoli.mn/history/h/368> (Erişim Tarihi: 03.12.2020))

2020 yılında yayımlanan Moğolistan Nüfusu ve Konut Sayımı Ulusal Raporunda, günümüzde Moğolistan'da yaşamlarını sürdüren etnik gruplara dair 2010 ve 2020 yılı istatistik verileri karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tabloda dikkatlere sunulmuştur:

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

Ethnicity	2010*		2020*	
	Number of person	Percentage	Number of person	Percentage
MONGOLIAN CITIZEN TOTAL	2 631 117	100.0	3 174 565	100.0
Khalkh	2 168 141	82.4	2 659 985	83.8
Kazakh	101 526	3.9	120 999	3.8
Durvud	72 403	2.8	83 719	2.6
Bayad	56 573	2.2	63 775	2.0
Buriad	45087	1.7	43 661	1.4
Zakhchin	32 845	1.2	37 407	1.2
Dariganga	27 412	1.0	36 419	1.1
Uriankhai	26 654	1.0	29 021	0.9
Darkhad	21 558	0.8	24 549	0.8
Uuld	15 520	0.6	14 666	0.5
Khotgoid	15 460	0.6	8 583	0.3
Torguud	14 176	0.5	15 596	0.5
Khoton	11 304	0.4	12 057	0.4
Myangad	6 592	0.3	8 125	0.2
Tuva	5 169	0.2	2 354	0.1
Barga	2 989	0.1	2 832	0.1
Uzemchin	2 577	0.1	2 308	0.1
Eljigen	1 340	0.1	1 034	0.0
Sartuul	1 286	0.0	2 023	0.1
Khamnigan	537	0.0	384	0.0
Tsaatan (Dukha)	282	0.0	208	0.0
Uzbek (Chantuu)	260	0.0	202	0.0
Kharchin	152	0.0	154	0.0
Tsakhar	132	0.0	-	-
Khoshuud	-	-	382	0.0
Other	601	0.0	143	0.0
Other nationals (Mongolian citizen who are foreign)	541	0.0	3 979	0.1

Tablo 1. Moğolistan Nüfusu Ve Konut Sayımı Ulusal Raporuna göre 2010 ve 2020 yıllarına ait nüfus ve etnik gruplar

(https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&ln=En
Erişim Tarihi: 05.01.2022)

Tablo 1 incelendiğinde, Moğolistan'da son resmî kaynaklara göre, Türk dili konuşurları grubunda yer alan etnik kökenli vatandaşlar; 120999 kişi ile Kazaklar (% 3.8), 12.057 kişi ile Hotonlar (% 0.4), 2.354 kişi ile Tuvallar (% 0.1), 208 kişi ile Duha (Tsaatan) (% 0.0) ile 202 kişi ile Özbek asıllı Çantuular (% 0.0)'dır. Tabloya göre Kazakların, Hotonların nüfusu son 10 yıl içerisinde artış gösterirken Tuvalların, Duhalının (Tsaatan) ve Özbek asıllı Çantuuların nüfusu azalmıştır. Aynı raporda, günümüzde Moğolistan'da yaşamlarını sürdüren etnik grupların yaşlara göre yüzdeliklerini gösteren dağılımları da aşağıdaki tabloda dikkatlere sunulmuştur:

Ethnicity	Total	Age group					
		0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55+
MONGOLIAN CITIZENS	100.0	32.2	13.8	17.1	14.2	11.0	11.7
Khalkh	100.0	32.4	13.6	17.1	14.3	11.0	11.6
Kazak	100.0	35.9	17.1	16.7	12.2	9.1	9.0
Durvud	100.0	29.8	14.5	17.8	14.1	11.9	11.9
Buriad	100.0	29.6	14.4	17.7	13.9	11.7	12.7
Bayad	100.0	27.4	11.8	17.4	14.4	12.0	17.0
Dariganga	100.0	29.8	15.7	17.5	14.0	10.6	12.4
Uriankhai	100.0	22.9	12.1	19.5	16.6	13.2	15.7
Zakhchin	100.0	29.1	14.6	17.7	13.8	11.7	13.1
Darkhad	100.0	30.4	15.7	18.3	13.2	11.1	11.3
Torguud	100.0	30.3	14.0	16.1	14.0	11.9	13.7
Uuld	100.0	71.5	13.4	4.5	3.8	3.3	3.5
Khoton	100.0	28.6	12.9	17.9	14.7	11.3	14.6
Myangad	100.0	39.9	17.4	14.9	10.3	9.1	8.4
Barga	100.0	28.7	18.4	16.0	15.5	10.7	10.7
Uzemchin	100.0	65.6	13.4	7.1	4.7	4.3	4.9
Kharchin	100.0	29.3	8.5	23.9	13.8	10.3	14.2
Tsakhhar	100.0	27.4	11.8	20.2	11.8	12.2	16.6
Khotgoid	100.0	31.5	16.9	12.9	14.8	13.1	10.8
Eljigen	100.0	19.8	14.1	18.0	18.2	13.8	16.1
Tsaatan (Dukha)	100.0	18.7	17.7	18.8	14.6	13.0	17.2
Sartuul	100.0	75.0	14.4	1.5	1.9	4.3	2.9
Tuva	100.0	25.7	17.3	21.3	15.4	8.4	11.9
Khorchin	100.0	46.8	13.6	3.9	7.8	7.8	20.1
Uzbek (Chantuu)	100.0	71.5	14.6	3.7	3.9	3.4	2.9
Other	100.0	23.1	9.1	14.0	17.4	14.7	21.7
Other nationals (Mongolian citizen who are foreign)	100.0	20.2	16.1	21.7	15.2	12.4	14.4

Tablo 2. Moğolistan Nüfusu ve Konut Sayımı Ulusal Raporuna göre 2020 yılına ait etnik grupların yaşlara göre dağılımları

(https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&ln=En)
Erişim Tarihi: 05.01.2022)

Tablo 2'ye göre Moğolistan'da yaşayan Türk dili konuşurlarından Kazaklar, Hotonlar, Duhalar (Tsaatan) ve Özbek asıllı Çantuular erken dönem yaş grubunu muhafaza etmektedir. Ancak genç yetişkin ve yaşlı nüfusun tüm gruplarda oldukça az bir yüzdeliğe sahip olması, özellikle genç yetişkin ve orta yaş grubunun dağılımı olduğunu işaret etmektedir.

Günümüzde Moğolistan'da uygulanan dil politikaları değerlendirildiğinde ülkenin dünya genelinde etnik köken ve dillere göre en homojen bölgelerden biri olduğu ifade edilir (Cultural Survival, 2017). Moğollar nüfusun yaklaşık % 97'sini oluşturur: Halhalar etnik Moğol nüfusunun % 86'sını oluştururken, kalan % 14'ü farklı sosyokültürel kimlikleri ve dilleri olan diğer grupları (Oyrat, Dörvöd, Bayad, Buryat) içerir. Halhalar, resmî devlet dili olan ve esas olarak merkezî bölgelerde konuşulan Moğol lehçesi konuşurlarıdır. Nüfusun yaklaşık % 3'ünü oluşturan Kazakça konuşan Müslüman azınlık, esas olarak kuzeybatıda yoğunlaşmıştır. Batı ve kuzey Moğolistan'daki Türk dili konuşan azınlıkların diğer küçük grupları Uygurlar, Özbekler, Tuvalar ve Hotonlardır. Tuvaca konuşan yerli Tsaatan (Duha olarak da bilinir) ren geyiği çobanları, 2010 yılı verilerine göre 282 kişilik nüfusuyla kuzey Moğolistan'ın Hövsgöl aймаğında¹ yaşar.

¹ Aymag: Moğolistan'da il büyüklüğünde yerleşim birimlerine verilen ad;

Diğer bir yerli grup ise Tunguzca konuşan Evenklerdir ve ayrıca çoğunlukla şehirlerde olmak üzere Rus ve Çinli topluluklar da vardır (MRGI, 2019). 2007'de Moğolistan, Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirgesi'nin kabulü için oylama yapmış; yerel halk çocuklarının haklarına ilişkin çeşitli endişeler, özellikle ortalamadan daha düşük doğum kayıt oranları ve eğitime erişim oranlarından kaynaklanan sorunlar dile getirilmiştir. 2019 yılı verilerine göre 19.283 çocuk Kazakça-Moğolca ve 278 çocuk Tuvaca-Moğolca iki dilli eğitim alır. Moğol Anayasası, diğer dillerin ulusal azınlıklarına eğitimde, iletişimde ve kültürel, sanatsal ve bilimsel faaliyetlerde kendi ana dillerini kullanma hakkını tanır. “Devlet Eğitim Politikasına (2014-24) göre; her düzeyde öğrenme resmî dil ve yazı ile yapılacak ve geleneksel Moğol yazısı eğitimi ve kullanımı kademeli olarak artırılacaktır. Öğrencilerin çoğu farklı dilleri konuşan azınlık gruplarından ise, ilköğretimi kendi ana dillerinde edinme olanakları sağlanacak ve iki dil öğretimi politikası ve programları uygulanacaktır. Ayrıca her vatandaş, geleneksel uygulamalarla çoban çocuklarının ihtiyaçlarını karşılama politikası yürütmek gibi, tarihî ve kültürel zemini yansıtan genel bir eğitim almalıdır.” (MIER, 2019). Moğol Dili Yasası (2016), “ulusal azınlık dillerini ve Moğol etnik lehçelerini incelemek, korumak, geliştirmek, Moğol dili ve edebiyatı kullanımını ve yurt dışındaki Moğollar arasında eğitimini genişletmek ve desteklemek” için politikalar öngörmektedir. Ayrıca, “çoğu öğrencinin farklı bir dilde konuşan azınlık grupları olması durumunda, eğitimin iki dilli programda yürütüleceği ve iki dilli program içeriğini benimseyeceği” durumları da sağlar. Moğolistan'ın iki dilli eğitim politikası, Moğol Dili Yasası'nın 13.1.4. Maddesinde “öğrencilerin çoğunluğu farklı dillere sahip etnik azınlıklar olduğunda, öğrenme iki dilli bir müfredatla yapılacaktır” şeklinde özetlenmiştir (Cultural Survival, 2017). Türk dili, tarihi ve kültürünün önemli bölgelerinden olan Moğolistan'da gün geçtikçe dillerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olan iki dilli Türk dili konuşurlarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında çoğunlukla dilbilimsel, antropolojik ve etnografik çalışmalar olduğu görülür. Bunlar haricinde onlara ana dillerini öğretmek ve dillerini genç nesiller aracılığıyla yaşatmalarına destek olmak adına sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. İki dilli Kazaklar, Tuvalar, Duhalar ve Hotonların geçmişten getirdikleri kültürel miras düşünüldüğünde Türk dili, tarihi ve kültürünün mirasçısı olan bu grupların günümüzde var olma mücadelesine, özellikle de genç neslin dillerini korumalarına yönelik çalışmalar yapılması ve mevcut olanların desteklenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Moğolistan'da yaşayan iki dilli Türk dili konuşurlarından Kazaklar, Tuvalar, Duhalar ve Hotonların tarihî süreçte geçiş dönemlerini ortaya koyarak genç kuşağın ana dili eğitimleri üzerine yapılan çalışmalarını sunma amacıyla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Moğolistan'da yaşayan iki dilli Türk dili konuşurlarından Kazakların ana dili edinim ve kullanımlarını destekleyen eğitim çalışmaları nelerdir?
- Moğolistan'da yaşayan iki dilli Türk dili konuşurlarından Tuvalar ve Duhaların ana dili edinim ve kullanımlarını destekleyen eğitim çalışmaları nelerdir?

Sum: Moğolistan'da aymagdan daha küçük, yaklaşık kasaba büyüklüğünde ve belli bir oranda kendi arazisine sahip yerleşim birilerine verilen ad.

- Moğolistan'da yaşayan iki dilli Türk dili konuşurlarından Hotonların ana dili edinim ve kullanımlarını destekleyen eğitim çalışmaları nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada saha araştırmasının yanı sıra mevcut alanda yaşayan iki dilli Kazak, Tuva, Duha ve Hotonların ana dili kullanım durumlarını ve genç kuşağın ana dili eğitimleri üzerine yapılan çalışmaları sunma amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır.

Araştırmanın Veri Kaynakları

Araştırma verileri, birincil kaynaklardan bilgi toplama ve belgesel tarama aracılığıyla elde edilmiştir. Moğolistan'daki iki dilli Türk dili konuşurlarının geçmişten günümüze var oluşu ve mevcut kimliklerine ulaşma süreçleri ile günümüz yaşantılarından örneklerin sunulması vasıtasıyla saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan envanter ve alanyazın verileri, çalışmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada verilerin toplanması süreci 2015-2019 yılları arasında Moğolistan Bölgesindeki Türk dili ve kültürü öğelerinin tespiti saha araştırmaları kapsamında yapılmıştır. Araştırma kapsamında öncelikle Moğolistan bölgesindeki Türk kültür mirası incelenirken aynı zamanda Türk dili konuşurları olan halkların yaşam alanları ziyaret edilmiş, geçmişten günümüze onlara dair kaydedilen bilgiler derlenmiştir. Moğolistan'da yaşayan iki dilli Kazak, Tuva, Duha ve Hotonların tarihi, dilleri ve kültürlerine yönelik resmî makamlarca yapılan kayıtlar ile araştırma merkezlerince yapılmış olan çalışma kayıtları incelenmiştir. Başta Moğolca, Türkçe ve Rusça kaynaklar olmak üzere bölge halklarının yaşamlarını konu edinen uluslararası sahada yer bulan alanyazın çalışmaları taranmıştır.

Bulgular

1. Moğolistan'da yaşayan Kazakların ana dili eğitimleri

Moğolistan nüfusu içerisinde etnik gruplar arasında nüfus bakımından en kalabalık olanı Kazaklar oluşturmaktadır. Tarihte Kazak halkları, Kazak adını almadan önceki dönemlerinde Altın Orda Hanlığının doğu kanadını oluşturan Deşt-i Kıpçak Bölgesinde yaşayan, daha sonraları Altın Orda ve Timur Devletleri'nin parçalanmasıyla Ural Dağları'nın doğusunda Yayık ve İrtiş Nehirleri arasında kurulan Özbek Hanlığının bünyesinde yer alırlar. XV. yy ortalarında Moğollarla yapılan savaşta aynı soydan, yani Cuci soyundan Canıbek ve Kerey adlı iki Türk beyi önderliğinde kurulan Kazak Hanlığına mensup olurlar. Bu sayede ilk defa Kazak kimliğini alırlar. Ancak sonraki yıllarda Türk kökenli halkları istila etmeye başlayan Çarlık Rusyası'nın 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Hanlıklarını da istila etmesi üzerine Kazaklar, uzun yıllar devam edecek olan Çarlık Rusyası hükümranlılığı altına girmiş, 1917'den sonra Sovyetler Birliği ile varlıklarını sürdürmüş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar da bu şekilde devam etmiştir (Golden, 2012). Bu süreçte Kazaklar, XVIII. yüzyılda, Üç ordu (cüz/yüz, Akaris, Bekaris ve Canaris ataların soyundan gelenler) şeklinde yapılanırlar. Büyük Ordu (Ulu cüz) Yedisu, güneydoğu ve güney Kazakistan'ı; Orta ordu (Orta cüz) doğuda Çin sınırından batıda Torğan'a kadar olan bölgeyi; Küçük ordu (Kişi cüz) ise batı Kazakistan, Hazar'ın kuzeyi, Sır Derya'nın aşağı mecrasından Aral'a kadar olan bölgeyi sahiplenir (Moldabayeva, 2002; Karajan, 2009; Golden, 2012). Ulu cüz, Orta cüzün bir kısmı ve

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

Küçük cüz mensubu Kazaklar Kazakistan'da kalırken; Rus boyunduruğundan kaçmak isteyen Orta cüzün bir bölümü ise 1725-1750 yılları arasında bugünkü Moğolistan'a ve Çin sınırları içerisinde kalan Doğu Türkistan'a göç ederler (Özkan, 2007). Sonraki dönemlerde Moğolistan sınırlarının çizilmesiyle birlikte Kazakların bir bölümü de Moğolistan sınırları içerisinde kalmışlardır (Şenkişbaylı, 2008). Günümüzde Moğolistan Kazakları, ağırlıklı olarak ülkenin batı kesimindeki Bayan-Ölgii adlı aymagda olmakla birlikte Darhan, Nalayh, Hovd adlı aymağlar ile başkent Ulaanbaatar'da küçük gruplar hâlinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bugün Moğolistan Kazakları olarak da adlandırılan grup, geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmesi dolayısıyla kültür temelli çalışmalar için özgün bir kaynak oluşturur. "Eski zamanlardan beri genel olarak tüm Türk halklarında var olan aşıklık geleneği Kazaklarda da 'aytis' adıyla yaşatılmaktadır. Farklı bölgelerde yaşayan Kazak halklarında olduğu gibi, Nevruz kutlamalarının eğlenceli yönünü oluşturan baige (hızlı at yarışı), kökpar, tenge (demir para), gümüş yüzük asma, deve öküz kaldırma, kız erkek koşturma, güreş gibi geleneksel oyunlar, Moğolistan Kazaklarınca da yaşatılmaya devam edilmektedir" (Albayrak ve Arman, 2014). Ayrıca tarihî Türk lehçelerinden birini dış etkiye çok fazla maruz kalmadan sürdürmeleri dolayısıyla da dil araştırmaları bakımından üzerinde durulması gereken bir söz varlığı hazinesine sahiptirler.

Resim 3. Moğolistan Kazaklarının yaşadığı Bayan-Ölgii bölgesinde Nevruz Bayramı kutlamalarından bir görüntü (Fotoğraf yazara aittir; Mart, 2014)

"Moğolistan Kazaklarının Moğolistan topraklarına gelişleri uzun tarihî geçmişe dayanmaktadır. 1600'lü yıllarda Cungar Hanlığının kurucularından Kazak Hanlığı ve Türkistan'daki siyasi teşekküllere karşı faaliyetlerde bulunmaya başlamasıyla hem Türkistan hem de Cungarya yani Altay bölgesinin etnik ve kültürel yapısı değişime uğramaya başlamıştır. Bu hareketlenmelerle Kazakların Moğolistan'a göçlerinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği, bugünkü Moğolistan Kazaklarının %99,5 oranda Orta Cüzden Abak Kereylerinden olup geri kalanların Argın, Nayman (Kara Kerey, Bura) bunun dışında az bir kısmının da Nogay olduğu kaynaklarda yer alır" (Kalan,

2017: 175-176). B. Bazılhan (1991), Moğolistan Kazakları dilini ve Kerey kabilesi adlarının birbirinden ayrı incelenemez olduğunu düşünür. Moğolistan Kazakları etnik kimlik açısından Kerey Kazakları olduğu için Kerey Kabilesi ve Kerey dili olarak adlandırmayı doğru bulduğunu öne sürer. Moğolistan Kazakları hakkında ilk araştırmaların XVIII-XX. yüzyıllarda Moğolistan coğrafyasına seyahat eden Rus seyyahlara ait olduğu bilgisi kaynaklarda yer alır. Potanin (1914), Grumm-Grijimaylo (1914), Pevtsov (1951) gibi seyyahlar farklı zamanlarda gerçekleştirdikleri seyahatlerde Moğolistan Kazaklarına dair bilgi derlemişlerdir (Auyeskhan, 2021a). Sonraki dönemlerde Kazak araştırmacılar özellikle Kazak kültürü ve tarihi araştırmaları içerisinde Moğolistan ve Çin sınırları içerisinde kalan Kazaklarla ilgilenmişlerdir. Kazak dili araştırmaları içerisinde merkez Kazakistan dışında kalan Kazaklara dair dil temelli çalışmalarda Kazakçanın bölgelere göre yeniden yorumlandığı görülmektedir. “Kazakistan dilbiliminde Moğolistan, Çin, Türkiye, Özbekistan gibi ülkelerde yaşamakta olan Kazakların dilini genel Kazakçanın bir ağızı olarak görme eğilimi vardır. Bu durumun sebebine dair farklı bölgelerde, farklı dilsel ortamlarda, kendilerine ait yazı ve konuşma dili olarak gelişmekte olan bu dilin ağız değil, bölgesel dil olduğu ileri sürülür. Moğolistan Kazaklarının dillerinin hem Moğolcayla hem de sınırın diğer tarafındaki Altay Kazaklarıyla karşılaştırdığı da görülür. XVII. yüzyıldan itibaren Kazak dilinin merkezinden ayrılarak kendi başına gelişmeye devam eden Çin sınırları içerisinde kalan Altay Kazaklarının dili genel Kazakçadan ziyade, Moğolistan’da konuşulan Kazak diline daha yakındır. 1911 yıllarına kadar Moğolistan’ın Mançu İmparatorluğu hâkimiyetinde olması nedeniyle iki ülke arasında sınır olmadığı için Altay’ın iki tarafındaki Kazaklarla dilsel açıdan etkileşimi sürdürmüşlerdir. 1911 yılında Moğolistan’ın bağımsız ülke olması, Altay Kazaklarının dillerini iki ülke sınırları içerisinde değişme ve gelişim sürecine geçirmiştir. Bu tarihten itibaren Moğolistan’daki Kazak dili Moğol dilinin etkisinde, Çin’deki Kazak dili Çin ve bölgedeki diğer Türk halkları olan Uygur ve Kırgız dillerinin etkisinde süregelmiştir (Kaliyev vd., 2005: 8’den akt. Auyeskhan, 2021a). Dil çalışmaları içerisinde topluluğun birincil derecede etkileşim halinde yaşadıkları Moğollarla olan ilişkilerini ve bu durumun dilsel sonuçlarını ortaya koymak aynı zamanda iletişimde ve eğitim öğretim dilinde kolaylık sağlayabilmek adına sosyolengüistik araştırma, tarih araştırmaları ve sözlük çalışmaları yayınlanmıştır. B. Bazılhan’ın *Kazak-Mongol Toli (Kazakça-Mongolça Sözdik)* ve *Mongol-Kazak Toli (Mongolça-Kazakça Sözdik)*, *Mongoliyadaki Kazaktardın Tili* adlı çalışmaları; K. Bikhumar’ın *Mongoliyadaki Kazaktardın Salt-Destürleri* (Albayrak, 2015) çalışması ilkleri oluşturur.

Moğolistan Kazaklarının eğitimleri açısından atılan ilk önemli adım, kayıtlara göre 1938 yılında ilk Kazak Okulunun açılmasıdır. Moğolistan’da Kazak nüfusun en yoğun olarak yaşadığı Bayan-Ölgii aymag, 27 Temmuz 1940 tarihinde kurulur. Bölge ilk Kazak eyaleti olduktan sonra, resmî kayıtlara göre 10 ilçe ve 56 köyden oluşmakta; içerisinde 7056 aile, 32301 kişi yaşam sürmekte ve 9 milyondan fazla büyük ve küçükbaş hayvan barınmaktadır.² 1940 yılına kadar Arap harfli, 1940-1942 yıllarında Latin harfli, 1942 yılından 1990 yılına kadar Kiril harfli şekilde uyarlanan Kazak yazısı kullanılmıştır, ayrıca resmî yazışma dilinde Moğolcaya ek olarak Kazakça tercüme de yayımlanmıştır (Auyeskhan, 2021a).

² <http://kaznews.mn/index.php/interview/134-zardikhan> (Erişim Tarihi: 12.03.2022)

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

Günümüzde son verilere göre Moğolistan genelinde Kazak gruplar, ulusal nüfusun % 3,9'unu oluşturur. Grubun % 77,4'ü eğitim almıştır; bunun % 11,6'sı yükseköğretim, % 3,9'u mesleki ortaöğretim, % 3,8'i mesleki ve teknik eğitim, % 21,5'i lise, % 19,3'ü orta ve % 17,3'ü ilköğretim eğitimi almıştır. Nüfusun % 22,6'sı eğitim görmemiştir. Kazak haneleri arasındaki kayıt oranı, çoğunlukla Moğol Halh etnik kökenindekilerden % 24 daha düşüktür. Son üç yılda, kapasiteyi artırmak için dört anaokulu inşa edilmiş ve bu, kayıtların artmasını sağlamıştır. 2016-2017 akademik yılında anaokuluna kayıtlı çocuk sayısı 131, 2017-2018 akademik yılında 141, 2018-2019 akademik yılında 128 ve 2019-2020 akademik yılında 300'e kadar ulaşmıştır. Kapasiteyi daha da artırmak için 2020'de dört anaokulunun daha inşa edilmesi planlanmıştır. Bu adımlar, Kazak nüfusu arasında nispeten daha yüksek doğum oranına uyum sağlamayı amaçlamaktadır: 2017-2018 akademik yılında okulöncesi dönemi çocuk sayısı 10.586 iken 2018-2019 akademik yılında 10.910'a yükselmiştir (UNESCO, 2020). Ancak 1990'lı yıllarda başlayan bir göç hareketi bu durum üzerinde negatif yönde etkili olmuştur. Nitekim Kazakistan 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin bağımsızlığını ilan etmesiyle *Nurlı Göç Projesi* adı verilen projeye Kazakistan dışında yaşamakta olan Kazak halklarını Kazakistan'a çağırması; Moğolistan, Çin, Kırgızistan, Rusya, Türkiye gibi ülkelerde yaşayan Kazaklar, Kazakistan'a göç etmeye başlamıştır. Resmî kayıtlara göre Moğolistan Kazakları arasında Kazakistan'a göç eden nüfus 1991-2000 yılları aralığında yoğunluk göstermektedir. Ayrıca “coğrafi olarak Bayan-Ölgii'nin başkente ve merkeze uzak olması, sosyal izolasyonu hızla azaltırken Kazakistan ve Moğolistan arasında, kısa ve uzun vadeli sınır ötesi göç artmıştır” (Barcus ve Werner, 2007). Bu durum Moğolistan tarafında nüfusun azalmasına sebep olurken sınırın diğer taraf geçen Moğolistan Kazakları, yeni ülke ve ortama uyum sağlama, alışma sürecinde çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunlar arasında ciddi meselelerden biri dilsel sorunlardır (Auyeskan, 2021b). Nitekim her bir grup sınırları içerisinde kaldığı bölgede kendi içerisindeki toplum dili ve kültürüyle etkileşime girmiştir. Moğolistan Kazakları gibi merkeze uzak bölgelerde bulunanlar kendi kültürel koruma havzasında kalmışlardır. Bunun sonucunda yakın dönemlere kadar Kazakistan'da konuşulan Kazakça ile Moğolistan ve Çin sınırları içerisinde kalan Kazak dilleri arasında farklılıklar oluşmuştur. “Resmî olmayan bir şekilde her yıl 40 ila 100 ailenin Kazakistan'a göçü nedeniyle tablo daha karmaşık hale gelirken bu durum, ailelerin çocuklarının okulu bırakmış sayıldığı ve okul gereksinimlerinin tahminleri karmaşıklaştırdığı anlamına gelebilir.” (UNESCO, 2020)

Moğolistan Kazakları çoğunlukla iki dillidir; Sovyetler zamanında Moğolistan'ın Sosyalist ülke statüsünde olmasından ötürü orta kuşak genellikle Kazakça, Moğolca ve Rusça üç dilli, yaşça daha genç olan az bir grup ise, Kazakça, Moğolca ve İngilizce üç dillidirler. Ancak, bazı küçük bölgelerde yaşayan Kazaklar resmî dil olan Moğolcayı bilmemektedirler. “Moğolistan'da yaşayan azınlıklarla ilgili insan hakları raporunda bu durumdan; Moğolca bilmeyen sivillerin ana dillerinde bilgi alma hakları söz konusu olamamaktadır, siyasi hayata dâhil olmaları, fikirlerini bildirmeleri ve kendilerini geliştirmeleri, özellikle de idari ve yasal işlemlerde haklarının korunması göz ardı edilmektedir” şeklinde bahsedilmektedir (MUDHEEÇBTİ, 2009: 14'ten akt. Auyeskan, 2021a). Moğolistan Kazaklarının ana dili eğitimlerine dil politikası ve yasal yükümlülükler çerçevesinde baktığımızda Bayan-Ölgii aymagda Kazaklar, nüfusun yaklaşık % 90'ını oluşturur ve yerel yönetimdeki idari pozisyonların çoğunu kontrol eder; diğer etnik azınlık grupları da bu bölgede yoğunlaşmıştır. 1990'larda Kazakçanın resmî bölgesel dil olarak kabul edilmesiyle Kazak ortaokullarının sayısı artar. Moğolca

diğer tüm illerde ana eğitim dili iken, Bayan-Ölgii'deki toplam 42 okulun 33'ü, iki dilli oldukları bildirilse de (Kazakça/Moğolca) şu anda Kazakça kullanmaktadır (UNESCO, 2020).

Moğol Eğitim Araştırmaları Enstitüsü (MIER), Moğolistan'da yerel halkların ana dili eğitimlerini içeren eğitim programlarıyla ilgili bir süre önce iyileştirmeler başlatmıştır. Bununla birlikte ana dili ve bölgesel kültür için örnek bir müfredatın geliştirilmekte olduğu bildirilmektedir. Ülkede diğer gruplara göre nispeten daha yoğun nüfusa sahip olan Kazakça ve Tuvaca konuşanlar için eğitim hizmetlerine erişimin, kalitenin ve eşitliğin iyileştirilmesi çalışmaları için 2013 yılında Cumhurbaşkanlığı kararnamesine yanıt olarak Eğitim, Kültür, Bilim ve Spor Bakanlığı (MECSS), Bayan-Ölgii ve Hövsöl için ana dilde ilköğretimi desteklemek için bir eylem planı hazırlar (MIER, 2019). İlköğretim kalitesini artırmayı amaçlayan ve ana dili ile matematik becerilerini geliştirmeye ve okul düzeyinde planlamayı güçlendirmeye özel önem veren Moğolistan Eğitim Kalitesi ve Reform Projesi (EQRP), Bayan-Ölgii aymagda (Dünya Bankası, 2018) uygulamaya konur.

S. S. Huang (2005: 26-27) tarafından yapılan bir araştırmaya göre Moğolistan Kazaklarının yerleşim bölgelerindeki eğitim kurumlarına dair genel bilgi şu şekildedir: 1- *Bayan-Ölgii'deki Kazak Okulları*: Bayan-Ölgii'deki Kazak okullarında birinci sınıftaki tüm derslerin eğitim dili Kazakçadır. 11 yıllık eğitime geçişten önce, öğrenciler Moğolcaya üçüncü sınıfta ders olarak başlarken 11 yıllık eğitime geçişle birlikte, öğrenciler artık Moğolcaya ikinci sınıfta başlamaktadır. Öğrenciler 8. sınıfa kadar Moğolcaya ders olarak almaya devam ederler, ardından 9. ve 10. sınıflarda tüm dersler için ana eğitim dili olarak Moğolcaya geçerler. 11 yıllık eğitime geçişten önce, bu geçiş 8. sınıfta gerçekleşir. 2- *Hovd'daki Kazak Okulu*: Hovd'da karışık etnik nüfusa sahip bazı okullar ve sumlar varken, sadece bir sum tamamen Kazak nüfusuna sahiptir. Hovd, %95'in üzerinde Kazak nüfusuna sahiptir. Burada, yapı Bayan-Ölgii aymagdakinden biraz farklıdır, çünkü Moğolcaya 5. sınıfta veya ilkokulun sonunda belirlenen ana eğitim dili olarak geçiş yapılır. 3- *Bayan-Ölgii'deki Karma Okullar*: Moğolistan'da Kazaklar, Moğollar veya diğer etnik gruplardan oluşan karışık nüfusa sahip olduğu yerlerde, sınıflar genellikle etnik kökene göre ayrılır. Örneğin, bir sum okulundaki birinci sınıf alımı, iki Kazak sınıfı ve bir Moğol sınıfı olmak üzere üç sınıfa sahip olabilir. Kazak sınıfı, Kazak okulları için yukarıda açıklanan yapıyı takip ederken, Moğol sınıfı Moğolca öğrenecektir. Bu sınıflar, öğrenciler tüm öğretimin Moğolca olduğu lise seviyesine ulaştıklarında teorik olarak karmadır. 4- *Hovd aymag ve Nalaih'taki Moğol okulları ve karma okullar*: Bayan-Ölgii merkezindeki bir okul dâhil olmak üzere Moğol okulları, tüm dersleri ve öğretimi Moğolca yürütür. Bayan-Ölgii aymag dışında, karışık öğrenci nüfusuna sahip okullar da Moğol okulları olarak kabul edilir ve tüm öğretimi Moğolca yürütür. Çoğu durumda, öğretmenlerin çok azı Kazaktır veya Kazakça konuşabilir ve Moğolca öğrenmeyi hızlandırmak için çok az destek vardır.

Kazak ortaokullarında Moğol dili ve edebiyatı 2. sınıfta tanıtılır. Kazak çocukları genellikle Fen ve Matematik için Moğolca bir devlet sınavına girdiklerinde sınırlı bir yeterlilik kazanırlar (Dünya Bankası, 2018). 2013-2017 yılları arasındaki verilere göre, düşük öğrenme çıktıları seviyeleri açısından çok az önemli değişiklik vardır. 2016-2017 yılı için Kazakça ortalama % 59, Tuvaca % 58,2 ve Moğolca % 38,7 oranında test puanları önemli ölçüde düşük çıkmıştır (MIER, 2019). Eğitim kurumlarında ilkokul sonrası Kazakça-Moğolca eğitime geçtikten sonra lisede tamamen Moğolca eğitim verilmektedir. Lisede Kazak dili ve edebiyatı seçmeli ders olarak İngilizce ve Rusça ile

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

aynı kategoriye konulmaktadır. Bir sınıfta Kazakça seçen öğrenci sayısı yirmiyi geçmezse, ders açılmamaktadır. Sadece Bayan-Ölgii'de yaşayan Kazaklar, bu haklardan faydalanmakta ve ilkökul eğitimi ana dillerinde alabilmektedir. Ancak başkent Ulaanbaatar, Darkhan, Erdenet, Dornod gibi şehirlerde yaşayan Kazaklar sayıca az oldukları için eğitimlerini tamamen Moğolca almaktadır (Auyes Khan, 2021a). İkinci dil olarak Moğolca öğrenen Bayan-Ölgii ortaokullarındaki öğrenciler, Moğolca okuma ve yazma yeterliliklerini öğretme ve değerlendirme konusundaki uygulamalar nedeniyle dezavantajlıdır. Örgün eğitimin daha yüksek seviyelerinde, kendini ifade etmeyi destekleyecek Moğolca dersleri yeterli olmadığı için ikinci dili konuşanlar arasında bu tür becerilerde geride kalan öğrencilere ihtiyaç duydukları yükseköğretim düzeyinde destek yoktur (UNESCO, 2020).

2013 yılında UNICEF desteğiyle Moğolistan hükümeti ve yetkili kurumlarca iki dilli Kazak ve Tuva asıllı ilk ve ortaokul öğrencileri için program ve genelge yayımlanmıştır: *Hos Heleer Surgalt Yavuuldag Yörönhii Bolovsrolın Surguulii Ex Helnii Surgaltın Hötölbör, Suraltsahuin Udirdamj, Bolovsrolın Tüvşin: Baga, Hiçeel: Kazak Hel, Tuva Hel, (İki Dilli İlk ve Ortaokullar İçin Ana Dili Müfredat Programı ve Genelgesi, Eğitim Düzeyi: İlkokul; Ders: Kazak Dili, Tuva Dili), Moğolistan Eğitim Enstitüsü ve UNICEF, Ulaanbatar, 2013. Moğolistan Kazaklarının dil öğrenimine yönelik materyallere baktığımızda Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı tarafından 6-9. sınıflar için Kazak dili ve edebiyatı ders kitapları geliştirilmiştir. 27 çeşit ilkökul ders kitabının Kazakçaya tercümesi edilmesi ve yayımlanması ile birlikte 2019 yılında revize edilmiş ana dili (Kazakça) 1-5. sınıf ders kitaplarının gözden geçirilmesi, yeniden yayımlanması ve dağıtımı sağlanmıştır.*

Resim 4. Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı tarafından Hazırlanan Kazakça Ders Öğretim Materyalleri Örnekleri (<https://old.econtent.edu.mn/> Erişim Tarihi: 12.01.2022)

2020 yılı itibarıyla Moğolistan'daki Kazak ve Tuva asıllı iki dilli çocukların eğitimi için ilgili bakanlıklar ve eğitim merkezleri çalışmalarını artırmış ve daha önce yapılmış olan program ve ders kitaplarına ek olarak interaktif öğretim materyalleri geliştirmişlerdir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı ile Eğitim Bilgi Teknolojileri Merkezi tarafından Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu, Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi desteğiyle Moğolca, Tuvaca, Kazakça ve aynı zamanda işaret diliyle izleme ve dinleme seçenekleri sunulmuş olan interaktif dersler 1. sınıftan 12. sınıfa kadar ayrı ayrı tüm seviyelerde ve tüm ünitelerde geliştirilmiştir. Öğrencilerin ana dillerinde uzaktan eğitim alabilmelerine olanak sağlayan programa çevrimiçi

ulaşılabilir. ³ İnteraktif öğretim materyallerinden 10. Sınıf Kazakça etkinlik örneği aşağıdaki gibidir:

ЦАХИМ
АЯЛАЛ

MOŃĖOLDYŃ ŪY SALTY

АЗАМАТТЫҚ ӘДЕПТАНУ
10-СЫНЫП

БАСТАУ

Моңғол Қазақ Тува Ым-ишара

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Көшті күтіп алғанда, міндетті түрде жаңадан шай қайнатып берудің себебі неде?

А. Жаңа қайнатқан шай жақсы ниеттің нышаны.

В. Бұрын қайнатылған шайды ысытып берсе, көшіп келген үй жаңа қоныста көп отырмайды деп ырымдаған.

С. Бұрын қайнатылған шайды ысытып беруге қатысты ешқандай ырым-тыйым жоқ.

Resim 5-6. İnteraktif Öğretim Materyallerinden 10. Sınıf Kazakça Etkinlik Örneğinin Ekran Görüntüsü (<https://medle.mn/interactivelessonAll/10/10020> (Erişim Tarihi: 02.03.2021))

2. Moğolistan'da yaşayan Tuvalar ile Duhaların ana dili eğitimleri

Konuştukları dil itibarıyla Türk dillerinin Altay (Oyrot), Hakas, Yakut (Saha) Türkçesi ile birlikte Kuzeydoğu grubu, diğer bir deyişle Sibirya Türk Lehçeleri konuşanlar grubunda yer alan Tuvalar, topluluk adı olarak gerek yaşadıkları coğrafi bölgeler gerekse oluşumlarındaki etnik unsurlar dolayısıyla çeşitli kaynaklarda farklı adlarla anılmışlardır. Kendi adlandırmalarıyla asıl isimleri *Tıva*, *Tıva kiji* olan bu grup, *Tuvan*, *Tannu-Tuva*, *Tokha*, *Tuvin*, *Tuwa*, *Tofa*, *Tuba*, *Soyon*, *Soyot*, *Soyonisch*, *Uriankhai*, *Uriankhai-Monchak*, *Sayan*, *South Siberian Turkic* gibi isimlerle de

³https://econtent.edu.mn/interactivelessonAll/1/10006?fbclid=IwAR3jmaXrlBnHjMp7HyicoKhTLuVaRsb1lx6c3P7eu_9LKG0_p5PcLdwFh1E (Erişim Tarihi: 01.03.2021)

karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Tuvaların ağırlıklı olarak yaşadığı Rusya Federasyonuna bağlı özerk bir cumhuriyet olan Tuva Cumhuriyeti dışında, Moğolistan'ın batısı ile kuzeybatısında ve Çin'in kuzeybatısındaki Şincan bölgesinde Tuvalara rastlanmaktadır (Buran, Alkaya ve Özeren, 2014: 188; Koçoğlu Gündoğdu, 2014). Moğolistan sınırları içerisinde kalan bölgelerde, tarihin farklı dönemlerinde göçlere maruz kalan Tuva asıllı halkların yaşamlarını sürdürdükleri uzun zamandır bilinmekte, bununla birlikte dilleri, tarihleri ve kültürleri üzerine saha araştırmaları yapılmaktadır. Moğolistan Tuvalarına dair ilk bilgiler arasında Çinli Tang Hanedanlığı yıllıklarında geçen ve uzmanların Tuvaların atalarından olduklarını kabul ettiği *Dubo* isimli bir halkın olması dikkat çeker. Bu yıllıklar Duboları şimdiki Tuva bölgesinde, ren geyiği postundan yapılmış giysileri giyen kabileler olarak göstermektedir. Sonraki dönemlerde tarihçi Reşidüddin'in *Ormanların Ouriankhaylılarına* dair üstü ağaç kabuklarıyla örtülü ağıllarda, dağ ineği dedikleri ren geyiği yetiştiriciliğinden, kışın yapılan avlardan, dolayısıyla kayak kullanımından ve tatlımsı süte benzeyen kayın ağacının öz suyunun içecek olarak kullanılmasından bahseder (Chagdarsürüng, 2004: 150-151). Moğol kaynaklarında, Moğolistan'da yaşayan Tuvaların zaman zaman Moğol kökenli kabilelerden olan Urianhaylarla birlikte anıldıkları görülmektedir. Ancak Moğolistan'da araştırmalarını sürdüren uzmanlar, Altay Tuvalarının zaman zaman iç içe geçmiş yaşamları dolayısıyla Urianhaylarla kültürel alanda büyük bir benzerlik gösterebilir de Moğolcanın bir lehçesini konuşan Urianhaylardan kendilerini ayırdıkları sonucuna ulaşmışlardır. Kendilerine *Tuva* diyen bu halk, XVII. yüzyılın başlarında *Urianhay* olarak Rus ve Mançu tarihine ait resmî kayıtlarda geçerler. Daha sonra *Urianhay* olarak adlandırılan birçok Türk ve Moğol vilayetini birbirlerinden ayırmak için *Altay Urianhay*, *Tagna Urianhay* vb. olarak adlandırılırlar. XVII. yüzyılın başlarında bazı *Tagna Urianhay* (Tuva) kabileleri, savaşlar nedeniyle Rusya ve Cengiz'e arasında gidip gelir ve bir süre Rusya ve Cengiz'e'ye bağımlı hâle gelir. Mançu yönetimi sırasında, *Tagna Urianhaylar* kendilerine *Urianhay* değil *Tuva* derler. Bu nedenle, XIX-XX. yüzyıl kaynaklarında *Tagna Urianhay* ve *Tagna-Tuva* adlandırma geleneği yaygındır. 1911'de Mançuların düşüşünden sonra *Tagna Urianhay*, Rusya'nın himayesine girer ve 1921'de bağımsız bir devlet olur. 1921'den sonra *Tagna Urianhay* adı kullanımdan düşer ve *Tagna Tuva* ve daha sonra *Tuva* olarak yeniden adlandırılır. 1944'te Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet olur. *Tagna Urianhay* veya *Tuvalar* uzun zamandır Moğollarla ilişkilendirilmiş ve hatta karıştırılmış olsa da esasen Türk dilinin bir lehçesine sahip Türk dili konuşan bir millettir (Gantulga, 2000; Nyambu, 1992; Tserendorj, 2002a; Tserendorj, 2002b). Moğol dilbilimci L. Bold (2019), Urianhaylar ve Tuvaları köken bakımından Uygurlarla ilişkilendirerek "Proto Moğollar denilen Urianhaylardan kendilerini ayırt edip *Uygur-Urianhay* adını kullanan Duha (Tuva) dili konuşan az sayıda insanın sosyodilbilim açısından Duha Türkçesi ve Moğolca konuşan çift dilli bir halk olduğunu" ileri sürer.

Moğolistan'da yaşayan Tuva asıllı gruplar; *Altay Tuvalar*, *Hovd Bölgesindeki Tuvalar* ile *Duhalar* olarak ayrılır. Moğolistan'ın kuzeyindeki Hövsgöl adlı gölün kuzeybatısında, kendilerini *Duha* olarak adlandıran, Moğollarca *Tsaatan* (geyik yetiştiricisi) olarak bilinen sayıca daha az nüfuslu bir Tuva grubu vardır (Gül, 2007; Gül ve Danuu, 2017). Azatkhon (2019), çalışmasında doğu ve batı tayga olmak üzere iki ayrı bölgede yaşamlarını sürdüren Duhaların 2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre 282 kişi ve 40 aileden ibaret olduğunu bildirir. Moğolistan'da üçgen şekilli çadırlarda yaşayan tek ren geyiği çobanlarıdır. Eski Türk geleneksel inancı ekseninde gelişen yaşam

şekillerini ve geleneklerini korumuşlardır. Bu açıdan Eski Türk toplumlarının kültürel özelliklerini günümüzde yaşatmaları bakımından oldukça zengin dil ve kültür hazinesine sahiptirler. Aynı zamanda Moğol toplumu ve modern dünya ile de iletişimlerini geliştirmişlerdir.

Resim 7. İlkbaharda Taygada Bir Duha Çocuğu (Fotoğraf yazara aittir; Mart, 2015)

Tuva Cumhuriyeti dışında yaşayan Tuva asıllı gruplara dair bölgeye gidip dil ve kültür malzemesi derleyen araştırmacının verdiği bilgiler önemlidir. Moğolistan'da yaşayan Tuvaların tanıtılmasında Türkolog E. Taube'nin (1978; 1981a; 1981b; 1981c; 1994; 1996) katkısı büyüktür. 2000'li yılların başında Duhalar üzerine yaptığı tez ve sonrasındaki çalışmalarıyla A. Wheeler (1999; 2000; 2001), ren geyiği çobanı Duhaların yaşamlarını dünya kamuoyuna tanıtırken E. Ragagnin *Dukhan, A Turkic Variety Of Northern Mongolia, Description And Analysis* adlı çalışması ile Duha dilinin kapsamlı incelenmesine katkı sağlamıştır (Ragagnin, 2011). Bizzat Tsengel Tuvalarının yaşam alanına gidip saha araştırması yapan antropolog R. E. Akıncı (2009) ve Duhaların yaşam alanında incelemeler yapan antropolog S. Küçüküstel (2012), dil ve kültür incelemelerine konu olacak malzemeleri birinci ağızdan derlemişlerdir. Son olarak 07.07.2014-27.07.2014 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Moğolistan Tuvalarının Dil ve Kültür Birikimlerini Derleme Projesi (MOTUV-DER)* kapsamında, N. Demir, İ. A. Aydemir ve M. Erdem araştırmacı olarak görev almış ve bölgede incelemeler yapmışlardır (Aydemir, 2018). Duhalarla ilgili olarak ilk çalışmaları yapmış olmaları dolayısıyla Moğol araştırmacılar Badamhatan (1960, 1962, 1996), Şagdarsüren (1974) ve Bold'dan (2019) ayrıca bahsetmek gerekir. Kendisi de Altay Tuvalarından olan yazar ve şair G. Çinag da kendi yaşamını ve Tuvaları konu edinen eserleriyle bölge halklarının tanıtımlarına katkıda bulunmuştur (Taube, 1998). 2014 yılında iki dilli Duhaların Moğolistan'ın kuzey ormanları içerisinde geyik çobanlığı yaparak sürdürdükleri yaşamlarını ve geleneksel inançlarını detaylarıyla sunan ve bunların korunmasına yönelik mesajlar içeren Moğol oyuncularla birlikte Duha yerlilerinin de rol aldığı Moğolistan yapımı *Sodura* adlı sinema filmi gösterime girmiştir.

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

Altay Tuvaları olarak bilinen ve Tsengel sumda yaşayan Tuvaların ana dillerinde eğitim almaları için girişim 1989 yılında, Tuva başkenti Kızıl'da öğrenim gören iki öğretmenle başlar ve Tsengel'de Moğol ve Kazak okullarına ek olarak, 1991'de Tuva İlkokulu (Tsengel Sumuzunun Tıva Ege Surguul) kurulur. Moğolistan'da ilk ve tek Tuvaca eğitim verilen bu okul açıldığında, 17 öğretmeni ve 180 öğrencisi vardır. Tuvalar, ilköğretimin 4 yıllık eğitimini Tuva Okulunda almaktadır. Beşinci yıldan itibaren birlikte karma öğrenim gören Kazaklar ve Tuvalar, ana dili olan Tuvaca ve Kazakça derslerinde ayrılmaktadırlar. 2014'te yürütülen *MOTUV-DER Projesi* sırasında okulun 12 öğretmeni ve 176 öğrencisi olduğu; erkek öğrencilerden 96'sının yatılı okuduğu tespit edilmiştir (Akıncı, 2009; Aydemir, 2018: 655). *Moğol-Tuva Eğitim Projesi* çerçevesinde 2002-2005 yılları arasında Moğolistan'da yerel yatılı okullarda seçmeli yabancı dil dersi olarak Tuvaca haftada 3 saat olmak üzere öğretilmiştir. Bununla birlikte iç bölgelerde göçlerin azaldığı hatta ailelerin kendi yerleşim bölgelerine geri döndükleri görülmüştür (Ragagnin, 2012). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), ren geyiği yetiştiricisi olarak bilinen Duhalar için insani yardım ve çeşitli malzeme desteği ile ren geyiği desteği sağlamıştır. Bunun dışında *Tuva Türklerine Eğitim Malzemesi ve Ekipman Yardımı Projesi* kapsamındaki *Çadır Okul Projesi* ile Hovd aymağa bağlı Buyant ilçesinde 2014 yılı itibarıyla sayıları 393 hanede 843 kişi olarak belirlenen Tuva halkının çocuklarına ana dillerini öğretmek için çadır şeklinde düzenlenen kurs merkezinde çeşitli kurslar verilmiştir. Proje kapsamında 221 Tuva çocuğuna eğitim verilmiştir (TİKA, 2014) .

Resim 8. Çadır Okul Projesi Kapsamında Derslik Olarak Kullanılan Çadıra İşlenen Bir Ders (TİKA, 2014: 45)

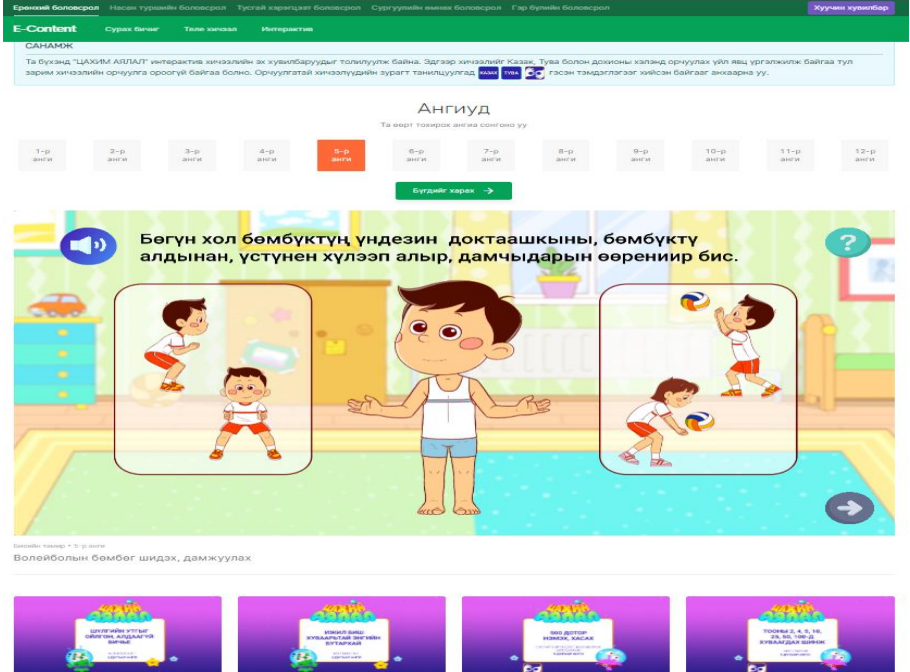
UNICEF 2014 yılında *Supporting Education Of Tuvan Ethnic Minority Children in Mongolia (Moğolistan'daki Tuva Etnik Azınlık Çocuklarının Eğitimine Destek)* adlı bir proje ile Moğolistan'da Tuva asıllı öğrencilere ana dillerini öğretme projesi gerçekleştirmiştir. Etnik Azınlık Çocukları İçin Eğitim Araştırma Birimi tarafından ders kitapları hazırlanırken yerel öğretmenler de yardımcı olmuştur. Seri 1, 2, 3, 4 ve 5. sınıf çocuklar için *Tıva Dil 1*, *Tıva Dil 2*, *Tıva Dil 3*, *Tıva Dil 4* ve *Tıva Dil 5* adıyla hazırlanan kitaplar ile 2-5. sınıflar öğretmen kitabından oluşur. Ayrıca eğitim programı, öğretimi

materyalleri ve öğretmen kılavuzları için de UNICEF tarafından destek verilmiştir. 2016 yılında Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı tarafından Matematik, Vatandaşlık Bilgisi, İnsan ve Doğa, Resim ve Teknoloji gibi dersler için *Çuruk, Tekhnoloji I, Kijizidilgyelig Bilig I, Kiji Bolgaş Hüreelel I* isimli Tuvaca ders kitapları yayınlanmıştır.

Resim 9. Moğolistan Eğitim Enstitüsü ve UNICEF İşbirliğinde Hazırlanan Ders Öğretim Materyalleri (<http://unicefmongolia.blogspot.com/2015/09/supportingeducation-of-tuvan-ethnic.html> (Erişim Tarihi 07.05.2019))

Daha önce Moğolistan Kazaklarında bahsi geçtiği üzere, 2020 yılı itibarıyla Moğolistan'daki Kazak ve Tuva asıllı iki dilli çocukların eğitimi için ek olarak geliştirilen interaktif öğretim materyallerinden Tuvaca için olanlara dair örnek aşağıdaki gibidir:

Resim 10. İnteraktif Öğretim Materyallerinden Tuvaca 5. Sınıf Etkinlik Örneğinin Ekran Görüntüsü (https://econtent.edu.mn/interactivelessonAll/1/10006?fbclid=IwAR3jmaXrlBnHjMp7HyicoKhTLuVaRs_b1lx6c3P7eu_9LKGO_p5PcLdwFh1E (Erişim Tarihi: 01.03.2021))

Son on yılda devlet bütçesinden Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı yatırımları, Tuva kitaplarının alınması yönünde zayıftır (MIER, 2019). Bununla birlikte, birçok Duha çocuğu için ilk dil şimdilerde Moğolcadır ve Moğolca sosyoekonomik hareketlilik ile ilişkilidir, ancak Tuva, Duha (Tsaatan) kimliğinin önemli bir yönü olmaya devam etmektedir. Yerel yönetimin, burs verilmesi de dâhil olmak üzere Duhaların yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlayan 2013 devlet düzenlemelerinin uygulanmasında kaydettiği ilerleme yavaştır (MIER, 2019).

3. Moğolistan'da yaşayan Hotonların ana dili eğitimleri

Moğolistan'da yaşayan Türk dili konuşularından Hotonların durumları, diğer etnik gruplara göre gerek nüfus gerekse inanç ve yaşam biçimleri bakımından daha farklıdır. Hotonlarla ilgili araştırmacıların özellikle yoğunlaştığı ilk husus 'Hoton' adının kökeni ile grubun tarihî süreçte kimlik edinme süreçlerini dolayısıyla etnik menşelerini ortaya koymaktır. Öncelikle 'Hoton' adına dair ileri sürülen görüşlerden biri, "Hoton halkının bugünkü Doğu Türkistan topraklarında yer alan Hoten şehrinden getirilmiş olmaları nedeniyle bu isimle anılmaları şeklindedir. Hoton adı, bu halkın getirildikleri şehir olan Hoten adının bozulmuş halidir. Bir başka görüş ise Hoton adının, Moğolca şehir anlamındaki 'hot' kelimesinden teşekkül etmiş 'şehirli' anlamında kullanılıyor olabileceği yönündedir" (Kalan, 2017). Bu konuda bir başka dikkat çekici husus ise Hoton adının 'hatun' sözcüğü ile ilişkilendirilmesidir. Hoton erkeklerin XVII-XVIII. yüzyıllarda sayılarının bin ile sınırlı tutulması dolayısıyla Moğol ordularıyla savaşmaktan kaçınmaları ve bunun neticesinde bazı Hoton erkeklerinin uzun kadın kıyafetleri giyerek hayatlarını kurtardıkları yönünde efsaneler oluşmuş, bu da halk arasında anlatılagelmıştır (Kalafat ve Can, 2013; Kalan, 2021).

Hoton adı, topluluğun etnik kökeni ve diğer topluluklara göre benzer ya da ayırt edici yönleri dolayısıyla çok farklı görüşlerin olması, Hoton kimliğinin tarihî seyrine dikkatli bakmayı gerektirmektedir. Bu noktada tarihî süreçte Hotonların bir şekilde yollarının keşiştiği diğer topluluklarla olan ilişkileri, dilleri, kültürel özellikleri gibi hususlar göz önüne alınmıştır. Kalan (2017: 22)'ın verdiği bilgilere göre; XVIII. yüzyılın ilk yarısında Cungan Hanlığı'nın toplam nüfusunun yaklaşık 1.5 milyon civarında olup, Moğol asıllı boylar dışında Kazak, Kırgız, Uygur, Hoton ve Urianhay gibi çok sayıda Türk boyunun da halkın önemli bir kısmını oluşturduğu bilinmektedir. Hotonlar sayı olarak az olsalar da sosyoekonomik anlamda sahip oldukları özellikler, onları Cungan Hanlığı döneminde önemli bir yere konumlandırmaktadır. Nitekim bugünkü Moğolistan'ın en batı sınırındaki Altay Tavan Bogd Dağları civarında yer alan Hoton Nuur (Gölü) ile Arhangay aymagda bulunan Hotont Dağı da Hotonların coğrafyaya ad verecek kadar etkili olduklarının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim bugün Hotonların ağırlıklı olarak yaşadıkları kasabanın adı 'Tarialan' olup eski Türkçedeki 'tarı-' fiili "tarlayı sür-/ekin sür- (tarlayı ek-)" anlamındadır. Bu da tarımsal özelliklerinin toponomiye yansımalarıdır."

Günümüzde 2020 yılı verilerine göre sayıları 12000 civarında olan Hotonlar, Çobalsın, Şarın-gol, Bor-öndör, Erdenet, Darhan, Selenge'nin Burgaltai bölgesi ve başkent Ulaanbaatar gibi bölgelerde dağınık halde yaşamlarını sürdürmektedirler. Ayrıca en kalabalık oldukları yerler, Uvs aymağa bağlı Ulaangom ve Tarialan bölgesidir (TIKA, 2015: 38). Hotonların bugün yoğun bir şekilde yaşadıkları bu bölgeye göç ettirilmelerine dair farklı görüşler mevcuttur. "Geçmişte Türkistan'ın önemli yerleşim merkezlerinin Galdan idaresindeki Cunganlar tarafından işgal edilmesiyle birlikte Yedisu ve Güney

Kazakistan'dan esir edilenler ile Buhara ve Semerkand'da yaşayan Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygur gibi Türk boylarının tarımla uğraşanlarının bir kısmının Galdan Boşugtu tarafından Doğu Türkistan sahasında bir araya getirilerek harmanlanması sonucunda Hoton halkının ortaya çıkmış olması gerektiği ifade edilir. Bu bölgeye geliş tarihi olarak 1715 veyahut çok daha geç bir tarih olan 1836 yılı da verilmektedir. Ancak bu tarihlerden çok önce Hotonların Hovd ve Ulaangom bölgelerine yerleştirilmiş oldukları muhtemeldir. Hoton halkının tarihî süreç içerisinde yaşadıkları bölge itibarıyla en önemli komşuları Batı Moğolları yani Oyratlardan Dörbötlər'dir. Türkistan sahasından Moğolistan'a taşıdıkları tarım kültürünü en yakın komşuları Dörbötlere de aktarmışlar, Galdan sonrası dönemde Hovd ve Ulaangom bölgesinde artık tarım faaliyetleri de Hotonların öncülüğünde Dörbötlər ile birlikte icra edilmiştir (Kalan, 2017). Dolayısıyla Hotonların, farklı bölgelerde bulunan Türk boylarının birleşmesinden oluşmuş bir boy birliği olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında bu konuda çalışmalar yapan Rus bilim adamları G. N. Potanin (1881), B. Ya. Vladimirtsov (1912) gibi bilim adamlarına göre; kuzeybatı Moğolistan'da Uvs Gölü'nün kıyısında yaşayan Hotonlar, Çin sınırları içerisinde kalan bölgeden getirilen halkların devamıdır. M. Tatar Fosse (1979), Hotonlar arasında gerçekleştirilen saha çalışmaları neticesinde, Hotonların Türk kökenli olduğunu ileri sürer (Tsend, 2018). Aşağıda Hotonların etnik kökenlerine dair görüş bildiren araştırmacıların ileri sürdüğü boylarla ilgili sınıflandırılmış karma bir tabloya yer verilmiştir:

G. N. Potanin	Ya. Vladimirtsov	S. Badamhatan	B. Sanhüü	M. Tatar Fosse
Burut	Şalbak	Burd	Burd	Burud
Yas	Cös	Zöçgüüd (Höçgüüd)	Hoçgeld	Hoç (?) Hoçgeldg
İlbya	Nilva	Holidog	Holidog	Holidog
Acu-Kürmyan	Şava	Şaavai	Şaavai	Sawa
Udzyubuk (=Üzdübük)	Özbök	Ogotor	Ogotor	Ogdar
Kasıl	Hasn	Hasan Hasnud	Hasnud	Hasnud
Cuppar	Hudai-Berdi	Şalpak	Şalbag	Şalbag

Tablo 3. Araştırmacılara göre Hotonların etnik kökenleriyle ilişkili boyların sınıflandırılması (Kalan, 2017; Kalan, 2021; Sanhüü, 2015; Tsend, 2018; Tatar Fosse, 1979)

Kimi araştırmacılar Hotonları, 'Hoton' adı, tarihî süreçteki göç yolları, kültürler, inançları ve diğer boylarla olan ilişkileri bağlamında bugünkü Moğolistan sınırlarına yakın bölgelerdeki diğer boylarla da ilişkilendirmiştir. Buna göre Isık-Köl civarında yaşayan Kalmak adı verilen boylarla da ilişkilendirilmiştir. Buna göre, Moğolistan Hotonlarının Kırgızistan Hotonları / Isık-Köl Kalmakları ile ilişkili olması muhtemeldir, ancak Şıncan Bölgesinin Mançu fethinden sonra ayrılmalarından bu yana etnik kimlikleri farklı yönlerde gelişmiştir (Somfai Kara, 2020). Bu noktada bir başka görüş de Moğolistan'daki Ulangom bölgesinde Türkçe konuşan Hoton topluluğunun köken olarak kendilerini Kırgızlara yakın görmesidir. Buna göre Hotonlar, etnik bakımdan Çin sınırları içerisindeki Hoten bölgesinde yaşayan Uygurlara benzetilemez, çünkü onlar

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

kendilerini Kırgızlar olarak kabul ederler: “Biz Kırgızlarız, Kün-Ker’in torunlarıyız”. “Kün-Ker”- Tibetçede “Türk” demektir. Hotonlar, Ulangom coğrafyasına Cungar Hanlığı zamanında göç ettirilmişlerdir (sürülmüşlerdir) (Karatayev, 2015). G. N. Potanin (1883: 162) de bu noktada “Hotonların dili Kara-Kırgızların dili ile çok yakındır.” görüşünü dile getirir. Moğolistan Hotonları, günümüze dek çok keşfedilmemiş, yaşadıkları coğrafyalarda kendi içlerinde kapalı bir şekilde geleneksel yaşam biçimlerini ve kültürlerini muhafaza eden Türk dili konuşurlarından biridir. Bahsi geçtiği üzere tarihî süreçte yollarının kesiştiği diğer halklardan da beslenen Hotonlar Türk, Özbek, Kazak, Kırgız, Uygur gibi 7 elken (boy) ile zaman zaman İran ve Moğol halklarının harmanlandığı bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla Hotonlar kendilerini ayırt etmek için elken (sadece Hoton boyları) ayırımını kullanırlar (TIKA, 2015: 18).

‘Bozkırın renkli gözlü çocukları’ olarak tanımlanan Hotonlar, başta tarım olmakla birlikte hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu toplulukların yaşamlarının incelenmesi Türk bozkır kültürü açısından önemlidir. Tarihî kayıtlara göre tarımla ön plana çıkan bu yerli halk, Cungar Hanlığı Döneminden başlayarak Moğol askerlerinin buğday başta olmak üzere yiyecek ihtiyacını karşılamıştır. Hotonları, iç içe yaşam sürdürdükleri Moğollardan belirgin bir şekilde ayıran sünnet, isim koyma, kutsal baba, öd damgası gibi geleneksel ve kültürel pek çok özellikleri olmakla birlikte benzer şekilde gelişen giyim kuşam ve Ovoo Kutsama Töreni gibi bazı gelenekleri de bulunmaktadır (TIKA, 2015).

Resim 11. Bozkırda at binen Moğolistan Hotonları (TIKA, 2015: 11).

Moğolistan Hotonlarının dillerine bakıldığında; her ne kadar sayıca az, ülke genelinde dağınık halde yaşasalar da dil bağlamında hem Türkçe hem de Moğolcanın Oyrat lehçesine yakın bir dili harmanlamış oldukları görülmektedir. Ayrıca toplulukta geleneksel kültür izleri halen belli düzeyde muhafaza edilmektedir. İnanç bakımından ağırlıklı olarak Müslüman olan Hotonlar, aynı zamanda geleneksel inançları da sürdürmektedirler. Öte yandan Moğollaşmaları ve birçok kültürün etkileşiminde kalmış olmalarına rağmen kendilerine özgü ‘Hoton’ kimliğini korumuşlardır. Bunun asıl nedeni ise yaklaşık yarısının Uvs aymag içerisinde toplu halde yaşamasıdır.

“Hotonlara ait dil yadigârlarına bakıldığında Türkçenin etkin olduğunu ancak henüz XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarında Hotonlarla görüşmüş olan Potanın (1876-1877) ve Vladimirtsov (1915)’un o dönemdeki tespitlerine göre dillerini büyük ölçüde unutmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca özellikle Dörbötlerin tesiri altında Moğolcanın ön plana çıkmaya başladığı bilinmektedir. Hotonların özellikle genç nüfusun ana dili edinimi ve kullanımı konusunda durumun geriye gittiği, hatta az sayıda kelime dışında artık dillerinin Batı Moğolcasına döndüğü çalışmalarda ortaya konulmuştur” (Kalan, 2017: 35-36). Dolayısıyla Hotonların dilinin tehlikedeki dil olgusu açısından araştırılması gerekmektedir. Dillerini kaybetme noktasına getiren etmenlerin başında ağırlıklı olarak yaşadıkları Tarialan bölgesinin ülkenin daha uzak noktalarındaki Ulaangom ve başkent Ulaanbatar olmak üzere Moğolistan geneline sürekli göç vermesidir.

Moğolistan’daki kalabalık etnik gruplardan Kazaklar ve Tuvalarla kıyaslandığında Hotonların dil, tarih, kültür ve antropoloji çalışmalarıyla kimliklerinin ortaya konulduğu çalışmaların diğerlerine göre daha az olduğu görülmektedir. Dil konusunda yapılacak saha araştırmaları, yerli halkla yapılacak kaynak kişi görüşmeleri ve derlemlerle elde edilecek dil yadigârlarıyla mevcut söz varlığı ortaya konulmalı, aynı zamanda geleneksel ve kültürel malzemeler derlenmelidir. Yine Moğolistan Kazakları ve Tuvaları için yapılan destek eğitim programları, eğitim kurumları ve ana dili eğitim faaliyetleri ile ders öğretim materyallerine bakıldığında Hotonlar için ayrıca bir çalışma yapılmamış olduğu görülmektedir. Nitekim Moğolistan Eğitim, Bilim ve Kültür Bakanlığının hazırlamış olduğu materyallerde Moğolcanın yanında sadece Tuvaca ve Kazakçanın sunulduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Demografik, sosyal, kültürel, ekonomik pek çok etkene bağlı olarak zaman içerisinde değişme yahut yok olma / ölme sürecine giren diller neticesinde gelişen tehlikedeki diller olgusu günümüzde çok sayıda dilin karşı karşıya olduğu bir durum olarak gündemdedir. İki ya da daha fazla dilli toplumlarda demografik olarak az nüfusa sahip konuşuru olan dillerin konuşurlarının tutumu ile dilin kullanım alanı ve sıklığı, bu durumu doğrudan etkilemektedir. Bu bakımdan gerek azınlık olarak nitelendirilen dil topluluklarının kültürel bağlamda yaşam şekillerinin ve dil kullanımlarının desteklenmesi gerekse kendi ana dillerine karşı olumlu tutum oluşturulması ve bunun sürdürülmesi için dil politikaları geliştirilmektedir. Dünyada yok olma sürecine giren toplulukların her biri kendi şartlarını oluşturan nitelikler bağlamında farklı değişkenlerle bu duruma gelmiş olmakla birlikte kimileri başlangıcından itibaren sınırlı alan içerisinde kimileri de göç yoluyla farklı kültürler karşılaşılarak kalabalık baskın gruplar içerisinde azınlık statüsünde yaşamlarını sürdürmektedir. Çin’den Avrupa içlerine kadar ulaşan sınırlar içerisinde oldukça hareketli bir geçmişe sahip olan Türk dili konuşurlarının bir bölümü de bahsi geçtiği üzere farklı uluslarla aynı devlet çatısı altında etnik gruplar olarak yer almaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde çok dilli ve kültürlü topluluklar olarak yaşamlarını sürdüren Türk dili konuşurlarının ana dili kullanım durumları, ait oldukları toplum yapısı bağlamında, kimi zaman Rusya Federasyonunda olduğu gibi eğitim, bilim, sanat vb. alanlarda kullanılan yüksek dil Rusçaya karşı diğer diller günlük yaşamda kullanılabilen düşük dil statüsüne sahipken, kimi zaman da Kazakistan ve Kırgızistan coğrafyasında olduğu gibi yüksek dildir (Açık, 2013). Zaman içerisinde toplumların devlet yapılarının değişmesi Türk dili konuşurlarının yaşamlarını sürdürdükleri coğrafyalarda yeni dil politikaları geliştirilmesine zemin oluştururken (Karabulut, 2009; İbrahimov, 2020) kimi

bölgelerde göç kitleleri içerisinde yer alan Türk dili konuşurları yeni yerleşim yerlerinde uyum süreci içerisinde dil haklarını korumaya çalışmaktadırlar (Yağmur, 2010). Dolayısıyla dillerin zamanla yok olmasına karşılık, dili aktaracak nesil açısından kullanılabilirliği ya da etnik dilsel canlılığın belirlenmesi çalışmaları önem kazanmaktadır. Örneğin Yağmur ve Kroon (2003), Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan Türk dili konuşurlarından Başkurtların geçmişleri ve yaşam alanlarına göre değerlendirildiğinde Başkurt canlılığının yüksek olduğunu, buna paralel olarak da eğitim uzmanları ve politika yapımcılarla yapılan görüşmelerde, güçlü bir dil canlandırma hareketinin olduğunu gözlemlemişlerdir. Yine Yağmur ve Kroon (2006) Rusya Federasyonu Altay Cumhuriyeti'nde devlet dili Rusça ile karşılaştırmalı olarak Altayca ve Kazakçanın etnik dilsel canlılığını ele aldıkları çalışmalarında, Altayca ve Kazakçanın uzun süren Ruslaştırma sürecinin bir sonucu olarak Altay'da nesli tükenmekte olan diller haline geldiğini ortaya koymuştur. Geçmişin pek çok köklü medeniyetine ev sahipliği yapan ve bunlar arasında uzun bir süre Türk topluluklarına yurt olan Moğolistan'da Türk dili konuşurları Kazaklar, Hotonlar, Tuvalar, Duhalar, Uygurlar, Çantuular da benzeri şartlar altındadır. Gün geçtikçe azalan nüfusları ve dillerindeki değişimler neticesinde tehlikedeki diller olma durumuyla karşı karşıyadırlar. Başta ekonomik sebepler olmak üzere yaşam alanından uzaklaşan genç nüfus, aynı zamanda dil tercihlerinin değişimi ile birlikte dilin konuşur sayısının günden güne azalmasını hızlandırmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan Moğolistan Kazaklarının ana dili eğitimleri ve ana dili kullanımını destekleyici çalışmalara bakıldığında, nüfusun ağırlıklı olarak Batı Moğolistan'da Ölgii, Hovd gibi bölgelerde toplanmış olması ve yakın tarihte bölgenin Kazak eyaletine dönüştürülerek kurumsal eğitim desteği ve ana dilinde eğitim olanaklarının sağlanmasıyla durumun nispeten iyileşme gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak genç nüfusun iş olanakları, merkeze uzaklık, yükseköğretimde ve sonrasında diğer bölgelerde yaşanan uyum sorunu gibi durumlardan ötürü Moğolistan Kazaklarının dil sorunları yaşadıkları görülmektedir. Çeşitli devlet kurumları ile uluslararası kurum ve kuruluşlarca yapılan bölgesel araştırma raporları, kırsal alanlardaki Kazak çocuklarının Moğolistan'daki diğer çocuklarla aynı öğrenme fırsatlarına sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle Bayan-Ölgii'de düşük okul öncesi katılım oranları, Kazakça okul öncesi materyallerinin ve ikinci dil olarak Moğolca öğretim stratejilerinin eksikliğinin, Kazak çocuklarının eğitim-öğretime dil ve okuryazarlık becerilerinde geride başlamalarına ve Moğolcada sağlam bir temel elde edememelerine sebep olduğu görülür.

Moğolistan Tuvaları ile Duhalar (Tsaatanlar)'ın ana dili eğitimleri ve ana dili kullanımını destekleyici çalışmalara bakıldığında, Tsengel, Bayan-Ölgii ve Hovd bölgesindeki Tuvaların, yaşadıkları bölgenin yapısı itibarıyla çok dilli bir ortamda kendi dillerini koruma çabası içinde oldukları görülür. Devlet dili olan Moğolcanın yanı sıra, birlikte yaşadıkları, komşuları Kazakların etkisiyle Kazakça ve kendi ana dilleri olan Tuvacayı çoğunlukla aile içinde kullanırlar. "Tuvacanın Batı Moğolistan bölgesindeki Tsengel'de devamlılığını korumada önemli bir etken; 1990'lı yılların başlarında açılan Moğolca ve Tuvaca eğitim yapan bir okulun varlığıdır. Böylece Tuvaca, okul müfredatı içinde yer almış ve ilköğretimde Tuvaca eğitimi verilmeye başlanmıştır. Aile içinde Tuvaca eğitimine başlayan okul çağı çocuklarının ana dilinin devamlılığında bu sürecin etkisi büyük olmuştur" (Erdem, 2017: 49-60). Ancak gerek nüfusun çok az olması gerekse diğer Tuva asıllı topluluklara göre yerleşim alanı bakımından daha uzak, kendi içlerinde izole kaldıkları tayga adı verilen bölgede ren geyiği yetiştiriciliği yaparak geçimlerini

sürdüremeleri dolayısıyla Duhaların dillerini kaybetme noktasına gelmeleri söz konusudur.

Moğolistan'da yaşamlarını sürdüren Hotonların ana dili eğitimleri ve ana dili kullanımını destekleyici çalışmalara bakıldığında ise, neredeyse hiçbir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu durumun en temel nedenlerinden birinin etnik kimlik olarak Hotonların, Moğollardan ayrı görülmesi de dil bakımından Moğolcaya çok yakın ve hatta Moğolcanın Oyrat lehçesinin konuşurları şeklinde değerlendirilmeleri etkendir denilebilir. Ayrıca Moğolistan Kazakları ve Tuvaları için yapılan destek eğitim programları, eğitim kurumları ve ana dili eğitim faaliyetleri ile ders öğretim materyallerine bakıldığında, Hotonlar için ayrıca bir çalışma yapılmamış olduğu görülmektedir.

Moğolistan'da yaşamlarını sürdüren Türk dili konuşurlarından Kazaklar, Tuvalar ile Duhalar ve Hotonların ana dili eğitimleri ve buna yönelik destek eğitim çalışmalarını ortaya koyma amacıyla gerçekleştirilen saha araştırması kapsamında dikkat çeken önemli noktalardan biri, Moğolistan hükümetinin olumlu dil politikası ve sınırları dâhilinde ana dillerini yaşatmaya çalışan topluluklara yönelik destekleyici tutumu ile son yirmi yıl içerisinde birtakım ana dili eğitim etkinliklerinin, hem ülke içerisinde kurumsal olarak hem de uluslararası anlaşmalarla yapılmaya başlanmış olmasıdır. Özellikle etnik kimliklerinin fark edilmesi, kayıtlara geçmesi ve son dönemde belirli bölgelerde kısıtlı imkânlarla sürdürmeye çalıştıkları yaşamlarına temel ihtiyaçlar dâhilinde destek projelerinin artırılması, bölgede yaşamın canlandırılmasını sağlamıştır. Demografik hareketlenmenin kültürel yozlaşmaya ve dil değişimine mahal vermeden mevcut nüfusu temel yaşam alanı içerisinde tutmak ve onlara daha rahat yaşam imkânı sağlamak açısından hayati önem taşıyan bu projelere, son dönemlerde eğitim destek projelerinin eklenmesi de genç nüfusa dilin öğretilmesi için atılan olumlu adımlardan kabul edilebilir. Tüm bunlarla birlikte özellikle gençlerin ana dili kullanımıyla birlikte yaşam alanı içerisinde sağlıklı hayat sürdürmelerini sağlamak ve kültürel dağılımı da önlemek gerekir. İncelenen gruplarda miras dil kullanımının özellikle nüfusun nispeten daha az olduğu gruplarda hızla azalırken dil değişiminin de aynı hızla artması dolayısıyla bu dillerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olma durumlarına etkili bir çözüm sunmadığı görülmüştür. Özellikle çocuklar ve gençler için iyi bir iki dilli öğretim sisteminin, ikinci dil olarak etkili bir Moğolca programının ve geçiş dili stratejisinin geliştirilmesi ve talepleri karşılamak için iyi bir öğretmen yetiştirme ve geliştirme çerçevesine ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Açık, F. (2013). Dil politikaları bağlamında Türkçenin öğretimi. M. Durmuş ve A. Okur (Ed.), *Yabancılar Türkçe Öğretimi El Kitabı* içinde (483-492. ss.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Akıncı, R. E. (2009). *Batı Moğolistan Tsengel Tuvaları'nda Şamanizm, Şaman Olma ve Kozmoloji İlişkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Ana Bilim Dalı. İstanbul.
- Albayrak, F. (2015). Moğolistan'da Türklük Bilimi Çalışmaları Üzerine Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(3), 918-954.
- Albayrak, F. ve Arman, A. (2014). Moğolistan Kazaklarında Nevruz Gelenekleri. V. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK* içinde (67-87. ss.). 23-24 Haziran 2014. İstanbul.
- Auyeskhana, R. (2021a). *Moğolistan Kazaklarının Dili -Sosyolinguistik İnceleme-*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

- Auyes Khan, R. (2021b). Moğolistan Kazaklarının Kazakistan'a Göç Etmesi Sonucu Uyum Sağlama Sürecinde Karşılaşılan Dilsel Sorunlar. *Türkbilgi*, 41, 181-192.
- Aydemir, İ. A. (2009). Altay Tuvaları - Altaylar'da Unutulmuş Bir Türk Halkı. *bilig*, 48, 1-12.
- Aydemir, İ. A. (2018). Batı Moğolistan'da Rus Türkoloji Geleneği: Tuvaca Ders Kitapları Temelinde Yapılan Bir Değerlendirme. Y. Koç ve M. Cengiz (Ed.), *100. Yılında Sovyet İhtilali Ve Türk Dünyası* içinde (651-662. ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Azat Khan, M. (2019). *Duha Türklerinde Geçiş Dönemleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. Ankara.
- Badamhatan, S. (1960). Hövsğöl Aimgün Tsaatan (Urianhai) Ardın Garlın Asuudald. *Erdem Şinjiłgeeni Bütteelüüd III (2005)*, 20-27.
- Badamhatan, S. (1962). *Hövsğölin Tsaatan Ardın Ac Baidlin Toim*. Ulaanbaatar.
- Badamhatan, S. (1996). Tuva Tsaatan. *Mongol Ulsın Ugsaatanı Züi III*. Ulaanbaatar. 269-299.
- Barcus, H. ve Werner, C. (2009). Mobility and Immobility in a Transnational Context: Changing Views of Migration among the Kazakh Diaspora in Mongolia. *Migration Letters*, 6(1), 49-62.
- Bazılhan, B. (1977). *Kazak-Mongol Toli (Kazakça-Mongolça Sözdik)*. Ulaanbaatar.
- Bazılhan, B. (1984). *Mongol-Kazak Toli (Mongolça-Kazakça Sözdik)*. Ulaanbaatar-Ölgii.
- Bazılhan, B. (1991). *Mongoliyadaki Kazaktardın Tili*. Ulaanbaatar-Ölgii.
- Bikhumar, K. (1995). *Mongoliyadaki Kazaktardın Salt-Destürleri*. Ölgii.
- Bold, Lu. (2019). Uyur-Urianhay Dili Üzerine Genel Bir Tanıtım. *Asya Araştırmaları Dergisi* 3(1), 47-64.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Özeren, M. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4 Kuzeydoğu Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cengiz, M. (2016). *Tehlikedeki Dil Olgusu: Teleitçe Örnelemi*. (Yayımlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Chagdarsürüng, T. (2004). Moğolistan Duhalarının Şamanizmi. (Çev. S. Bozbeyoğlu). *Türkbilgi*, 7, 149-162.
- Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cultural Survival, (2017). *Convention on the Rights of the Child Alternative Report Submission: Violations of Indigenous Children's Rights in Mongolia*. Prepared for 75th Session, Geneva, 15 May–2 June 2017. Erişim: <https://www.culturalsurvival.org/sites/default/files/CRCReportMongolia2017.pdf>.
- Dünya Bankası (2018). Using Early Grade Learning Assessments to Close Learning Gaps in Mongolia. Erişim: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/10/01/using-early-grade-learning-assessments-to-close-learning-gaps-in-mongolia>.
- Education in Mongolia. A Country Report (MIER) (2019). Ulaanbaatar: Mongolian Institute of Education Research. Erişim: https://drive.google.com/drive/folders/1GidBkoi1vwMOKn9Win3-pum2PQYs_8C2.
- Erdem, M. (2017). Tsengel Tuvaları: Toplumdilbilimsel Bir Değerlendirme. *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelenmesi ve Tanımlanması* içinde (49-60. ss.). Ankara: Grafiker.
- Gantulga, T. (2000). *Altain Urianhaicuud*. Ulaanbaatar.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. O. Karatay). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Grumm-grshimailo, G. (1914). *Zapadnaja Mongolija i Urjanhajsij Kraj*. S. Peterburg.
- Gül, B. (2007). Moğolistan Duhaları (Tsaatanlar). Ü. Çelik Şavk vd. (Ed.), *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni Bildiriler* içinde (27-36. ss.).
- Gül, B. (2013). Moğolistan Türkleri. *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı II 54*, 2815-2824.
- Gül, B. ve Danuu, A. (2012). Erimekte Olan Türk Boyu: Moğolistan Duhalarının (Tsaatanlar) Kültürüne Dair. B. Gül (Ed.), *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* içinde (177-192. ss.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Huang, S. S. (2005). *Education of Kazakh children: A Situation Analysis A Report for Save the Children UK*. Erişim: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CERD/Shared%20Documents/MNG/INT_CERD_NG_O_MNG_69_9704_E.pdf

- İbrahimov, E. (2020). Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Dil Politikası (Azerbaycan Örneği). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 99-116.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. London: Cambridge Universty Press.
- Kabışulı, İ. (2007). *Turan Alemi. Türki-Moğol Halıklarının Tarihi*. Almatı: Sanat.
- Kalafat, Y. ve Can, T. (2013). Kaybolmakta Olan Türk Topuluklarından Hoton/Hatun Türkleri ve Türk Halk İnançlarındaki Yerleri. M. Erdal vd. (Ed.), *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* içinde (309-316. ss.). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kalan, E. (2017). Arafta Kalmış Bir Türk Halkı Hotonlar: Dünü Bugünü ve Yarını. *Toroslardan Tanrı Dağlarına Gene Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür -Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı* içinde (491-502. ss.). İstanbul.
- Kalan, E. (2021). Moğolistan'daki Türk Topuluklarının Dünü, Bugünü ve Yarını. C. Korkut ve M. Doğrul (Ed.), *Cengiz Han ve Mirası* içinde (163-189. ss.). Ankara: TÜBA.
- Kaliev, K., Nakışbekov, O., Sarıbaev, Ş. ve Üderbaev, A. (2005). *Qazak Tilinin Aymaktık Sözdüğü*. Almatı: Arıs.
- Karabulut, F. (2009). İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları. *bilig*, 50, 65-96.
- Karajan, K. (2009). *Kazakistan Tarihi*. Almatı: Avtorlık Ujum.
- Karatayev, O. (2015). Kırgız Soylu Hotonlar. Moğolistan'daki Kırgız Etnonimleri ve Toponimleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 11-20.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2014). Tuva Türkçesinin Diyalektleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 14(2), 17-28.
- Krauss, M. (1992). The World's Languages in Crisis. *Language*, 68(1), 4-10.
- Küçüküstel, S. (2012). Kaybolmakta Olan Bir Türk Diline Tanık Olmak: Duha Dili. *Tehlikedeki Diller Dergisi Türk Dilleri*, 1(1), 113-125.
- Laitin, D. D. (2000). What is a language community?. *American Journal of Political Science*, 44(1), 142-155.
- Mackey, W. F. (1962). The Description Of Bilingualism. *Canadian Journal of Linguistics*, 7, 51-85.
- May, S. (2008). *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. London/New York: Routledge.
- Moldabayeva, D. (2002). Kazaklardaki Cüzlük Sistemi ve Tarihçesi Üzerine Bir İnceleme. *bilig*, 21, 27-44.
- MRGI (Minority Rights Group International). (2019). Erişim: <https://minorityrights.org/country/mongolia/>
- MUDHEEÇBTİ. (2009). *Mongol Uls dahi Hünii Erh, Erh Çölöonii Baidliin Talaarhi İltgel*. Ulaanbaatar: Mongol Ulsiin Hünii Erhiin Ündesnii Komiss.
- Nettle, D. ve Romaine, S. (2002). *Kayıbolan Sesler, Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*. (Çev. H. Ö. Turgan). İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Nyambuu, H. (1992). *Mongolin Ugsaatni Züyn Udirtgal: Ugsaatni Büreldhüün*. Ulaanbaatar: Garval Züy.
- Özkan, N. (2007). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pevtsov, M. V. (1951). *Puteşestvija po Kitaju i Mongolii*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Geografičeskoj Literatry.
- Potanin, G. N. (1881). Očerki Severo-Zapadnoi Mongolii-Rezul'tati puteşestviye ispolnenogo v 1876-1877 gg. po poručeniyu İmperatorskogo Russkogo Geograičeskogo Obşçestva, vip. II, Sankt-Peterburg, 1881. Г. Н. Потанин. (1881). *Очерки северо-западной Монголии*. СПб., 148. Erişim: <https://elib.rgo.ru/safe-view/123456789/213132/1/UnVQUkxJQjEyMDO3MDkwLnBkZg>
- Potanin, G. N. (1883). Očerki Severo-Zapadnoy Mongolii. -*Sankt-Peterburg, IV, Etnografiya*. 1883.
- Ragagnin, E. (2011). *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

DİL POLİTİKALARI BAĞLAMINDA MOĞOLİSTAN'DA YAŞAYAN İKİ DİLLİ TÜRK DİLİ
KONUŞURLARININ ANA DİLİ EĞİTİMLERİ

- Ragagnin, E. (2012). 'Kayıp Olmayan' Bir Türkofon Halk. *TDD /JofEL Tehlikedeki Diller Dergisi/Journal of Endangered Languages*, 2012/Kış, 85-101.
- Rinçen, B. (1979). *Mongol Ard Ulsın Ugsaamı Sudlal Helniy Şinjeleiyñ Atlas, /Etnolingvistiçeskiy Atlas / Atlas Ethnologique et Linguistique de la République Populaire de Mongolie*. Ulaanbaatar.
- Sanhüü, B. (2015). Hoton Mongolçuudın Tüüh Soyolın Sudalгаа, *Bibliotheca Oiratca*, XLIX, 21-22.
- Skutnabb-Kangas, T. (1995). Introduction. T. Skutnabb-Kangas (Ed.), *Multilingualism for All* içinde (7-20. ss.). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Skutnabb-Kangas, T. (2007 [1981/1984/]). *Bilingualism Or Not - The Education Of Minorities*. Avon Clevedon: Multilingual Matters.
- Somfai Kara, D. (2020). Khoton Kalmaks of Ysyk-Köl. *Oirat and Kalmyk Identity in the 20th and 21st Century* içinde (225-231. ss.). Universitätsverlag Göttingen. Göttingen.
- Şagdersüren, Ts. (1974). Mongolın Tsaatan Böögüyn Tuhay. *Studia Folclorica (Aman zohiol sudlal)*, VIII(6), 74-93.
- Şenkişbaylı, J. (2008). *XX: Gasırdagı Mongolia Kazaktarı*. Ulanbatar.
- Tatar Fosse M. (1979). The Khotons of western Mongolia. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XXXIII(1)*, 1-37.
- Taube, E. (1978). *Tuwinische Volksmärchen*. Berlin: Akademie Verlag.
- Taube, E. (1981a). Die Tuwiner im Altai (MVR). *Kleine Beiträge des Museums für Völkerkunde 4* içinde (34-40. ss.). Dresden.
- Taube, E. (1981b). Anfänge der Seßhaftwerdung bei den Tuwinern im Westen der Mongolischen Volksrepublik. *Die Nomaden in Geschichte und Gegenwart* içinde (97-108. ss.). Berlin.
- Taube, E. (1981c). Notizen zum Schamanismus bei den Tuwinern des Cengel-sum (Westmongo). *Kleine Beiträge des Museums für Völkerkunde* içinde (43-69. ss.). Dresden.
- Taube, E. (1994). Überlieferungen zur Geschichte der Tuwiner im Altai. L. Krader ve L. Dittmar (Ed.), *Schorkowitz Ethnohistorische Wege und Lehrjahre Eines Philosophen. Festschrift für Lawrence Krader zum 75. Geburtstag* içinde (279-292. ss.). Frankfurt: M. P. Lang.
- Taube, E. (1996). Zur Gegenwärtigen Situation der Tuwiner im West-Mongolischen Altai. A. Berta vd. (Ed.), *Symbolae Turcologicae. Gedenkschrift für Lars Johanson zum 60. Geburtstag* içinde (213-226. ss.). İstanbul/Uppsala: Swedish Research Institut in İstanbul.
- Taube, E. (1998). Galsan Çınag'ın Eserlerinde Altay Tuvalarının Hayatı ve Tarihi Üzerine. (Çev. M. Özdemir). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10, 277-293.
- TCHOLP. (2012). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. B. Spolsky (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsend, G. (2018). Moğolistan Hotonları'nın Kültürel Özelliği ve Bazı Gelenekleri, 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek, Görenek ve İnançlar* içinde (329-334. ss.). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü.
- Tserendorj, T. (2002a). Tagna Urianhayın Zasag Zahirgaamı Zohion Baiguualtın Asuudald (XVIII-XX züün). *Tüühiyn Sudlal*, 33, 100-105.
- Tserendorj, T. (2002b). Tagnın Tuvagiyn Ugsaa Garlın Tuhayt Negen Biçmel. *Töv Aziyn Nüüdelçüiyñ Ugsaamı Tüühiyn Asuudal* içinde (210-220. ss.). Ulaanbaatar: NSÍSOUH.
- Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı TİKA. (2014). *TİKA ile 20 Yıl Moğolistan*. Ulaanbaatar.
- Türk İşbirliği Koordinasyon Ajansı TİKA (2015). *Hoton Türkleri*. F. Çalmuk (Hzl.). Ankara.
- UNESCO (2020). *Mongolia Education Policy Review: Towards a Lifelong Learning System*
Erişim: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373687>
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373687>
- Vladimirtsov, B. (1912). Turyetsiye elementi v mongolıskom yazıke // *Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya İmperatorskogo Russkogo Arheologičeskogo Obşectva. Tom dvadtsati*. 1910. SPb: Tipografiya İmperatorskogo Akademii Nauk, 153-184.
- Vladimirtsov, B. Ya. (1916). Turetskiy narodets Hotoni. *Zapiski vostoçnogo otdeleniya İmperatorskogo Russkogo arheologičeskogo obşectva*, 23(III-IV), Petrograd.
- Wheeler, A. W. (1999). The Dukha: Mongolia's Reindeer Herders. *Mongolia Survey*, 6, 58-66.
- Wheeler, A. W. (2000). *Lords Of The Mongolian Taiga: An Ethnohistory Of The Dukha Reindeer Herders*. M.A. Bloomington: Indiana University.

- Wheeler, A. W. (2001). Inalienable Possessions, Identity and Reinventing Reindeer Herding in Northern Mongolia. *The South Siberian and Mongolian Reindeer Herding Complex at the 100th Annual Meetings of the AAA*. Washington D.C.
- Yağmur, K. (2009). Language Use and Ethnolinguistic Vitality of Turkish Compared with the Dutch in the Netherlands. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30(3), 219-233.
- Yağmur, K. (2010). Batı Avrupa'da Uygulanan Dil Politikaları Kapsamında Türkçe Öğretiminin Değerlendirilmesi. *bilig*, 55, 221-242.
- Yağmur, K. ve Extra, G. (2011). Urban multilingualism in Europe: Educational responses to increasing Diversity. *Journal of Pragmatics*, 43(5), 1185-1195.
- Yağmur, K. ve Kroon, S. (2003). Ethnolinguistic vitality perceptions and language revitalisation in Bashkortostan. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 24(4), 319-336.
- Yağmur, K. ve Kroon, S. (2006). Objective and subjective data on Altai and Kazakh ethnolinguistic vitality in the Russian Federation Republic of Altai. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27(3): 241-258.
- Ана Тгш I* (2019). Улаанбаатар : Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Ана Тгш II* (2019). Улаанбаатар : Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Кижи Болгааш Хүрээлэл I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Кижи Болгааш Хүрээлэл I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Кижизидилгелиг Билиг I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Кижизидилгелиг Билиг I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Математик I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Тыва Дыл I* (2013). Улаанбаатар : Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Тыва Дыл 2* (2014). Улаанбаатар : Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Тыва Дыл 3* (2015). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Тыва Дыл 4* (2015). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Тыва Дыл 5* (2015). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Хос Хэлээр Сургалт Явуулдаг Ерөнхий Боловсролын Сургуулийн Эх Хэлний Сургалтын Хөтөлбөр* (2013). Суралцахуйн удирдамж (Боловсролын түвшин: Бага, Хичээл: Казах хэл, Тува хэл). Улаанбаатар.
- Чурук, Технологи I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.
- Чурук, Технологи I* (2016). Улаанбаатар: Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухааны Яам.

İnternet Kaynakları

- <http://kaznews.mn/index.php/interview/134-zardikhan> (Erişim Tarihi: 12.03.2022)
- <http://unicefmongolia.blogspot.com/2015/09/supportingeducation-of-tuvan-ethnic.html> (Erişim Tarihi 07.05.2019)
- https://econtent.edu.mn/interactivelessonAll/1/10006?fbclid=IwAR3jmaXrlBnHjMp7HyicoKhTLuVaRsb1lx6c3P7eu_9LKGO_p5PcLdwFh1E (Erişim Tarihi: 01.03.2021)
- https://econtent.edu.mn/interactivelessonAll/1/10006?fbclid=IwAR3jmaXrlBnHjMp7HyicoKhTLuVaRsb1lx6c3P7eu_9LKGO_p5PcLdwFh1E (Erişim Tarihi: 01.03.2021)
- <https://medle.mn/interactivelessonAll/10/10020> (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- <https://mongoltoli.mn/history/h/368> (Erişim Tarihi: 03.12.2020)
- <https://old.econtent.edu.mn/> (Erişim Tarihi: 12.01.2022)
- https://www.1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Census2020_Main_report_Eng.pdf&ln=En (Erişim Tarihi: 05.01.2022)